

Univerzita Karlova v Praze
Fakulta humanitních studií

Smrt a pohřbívání na pomezí tisíciletí

Bakalářská práce

Praha 2007

Vypracovala: Marta Hříbalová

Vedoucí práce: Mgr. Olga Nešporová

Na tomto místě bych ráda poděkovala především své vedoucí práce Mgr. Olze Nešporové za její trpělivé a inspirativní vedení a neustálou podporu. Dále bych chtěla poděkovat Josefu Beranovi, za jeho pomoc v nesnázích a věcné připomínky. V neposlední řadě patří mé poděkování ochotným narátorům a všem, živým i mrtvým, kteří mě inspirovali k výběru právě tohoto tématu a kteří mi byli v době studia oporou a přinášeli zajímavé podněty.

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 26. 6. 2007

.....

Motto:

Jednoho dne ztratíte vše, co máte. Na ten den vás nepřipraví nic. Ani víra... ani náboženství... ne, když zemře někdo, koho milujete. Poznáte prázdnotu... zjistíte, jaké to je, když jste úplně a naprosto sami. Nikdy nezapomenete a nikdy s tím nesmíříte.

...

Zamyslete se nad tím, co byste mohli ztratit.

John Bergin, Kansas City, 1993

OBSAH

1. ÚVOD.....	5
2. METODICKÁ VÝCHODISKA	6
2.1. Výběr respondentů	10
2.2. Etické a politické otázky společenskovedního výzkumu	13
3. ROZBOR LITERATURY.....	14
3.1. Antropologická literatura	16
3.2. Historická literatura	17
3.3. Sociologická literatura	19
3.4. Psychologicko poradenská literatura	19
3.5. Populárně naučná literatura	21
3.6. Zahradnická literatura	21
4. POHŘEBNÍ RITUÁLY	22
4.1. Co dělat po úmrtí blízkého člověka?	23
4.2. Průběh pohřebního obřadu v Praze	24
4.3. Nové možnosti pohřbu	27
4.4. Truchlení	28
5. PRAŽSKÉ HŘBITOVY	32
5.1. Olšanský hřbitov	33
5.2. Hřbitov Bubeneč	34
5.3. Hřbitov na Přední Kopanině	35
6. INTERPRETACE VÝZKUMU NA HŘBITOVECH	36
7. ANALÝZA ROZHOVORŮ	40
7.1. Průběh realizací jednotlivých rozhovorů	41
7.2. Pohled na smrt v představách respondentů	44
7.3. Představy o pohřbu	46
7.4. Smrt blízké osoby	47
8. ZÁVĚR	50
9. SEZNAM LITERATURY.....	52
10. PŘÍLOHY	54
Seznam položených otázek	55
Přehled narátorů	56
Obrazová příloha	57

1. ÚVOD:

Na téma konce lidského života bylo vyřčeno mnoho lidových rčení z nichž jedno praví: „*Smrt je v životě jedinou jistotou*“. Ano, smrt je nevyhnutelná a provází člověka po celé jeho dějiny. Každý jedinec se s ní ve svém životě setkal. Právě toto setkávání se smrtí blízkých či cizích osob ovlivňuje pohled člověka na smrt. Lidé v různých kulturách si vytvořili různé způsoby, jak se vyrovnat se smrtí. Od okázalých pohřebních obřadů se spoustou darů zemřelému až po odmítání jakékoli zmínky o smrti.

Smrt je antropologickou konstantou, existuje ve všech společnostech a kulturách, existovala v minulosti, je v přítomnosti a bude existovat i v budoucnosti. Moderní smrt je ale v dnešní době některými odborníky považována za tabu. Tento názor zastává např. Elias, Lutovský, Přidalová: „*Zatímco tradiční lidé se s její nevyhnutelností museli smířit a jednat tak, jak dané prostředí dovolovalo, moderní lidé se snaží smrti utéct, protože jí často utéct lze*“¹, nebo Corvisier: „*V dnešní době se vize smrti z každodenního života vytratila – umírá se v ústraní, v nemocnicích či v domovech pro dlouhodobě nemocné – smrt se stala pouze jakousi skandální podívanou, která inspiruje pouze úzký okruh umělců.*“² Oproti tomu např. Haškovcová zastává názor, že se smrt stává aktualizovaným tématem.³ Podle Kubíčkové vzrostl zájem o témata umírání a smrti. Podle mého názoru smrt není tabuizovaným tématem, ale skutečností, se kterou se dnešní lidé nesetkávají tak často jako naši předkové a proto nevíme, jak o ní hovořit, protože je pro nás něčím neznámým. Ale je jen nás, jestli se o toto neznámé budeme zajímat..

Cílem této práce je osvětlit pohled na část lidského života, která je stále obestřena tajemstvím. Podle benediktinského mnicha Anslema Grüna nemůžeme o smrti nic říci s konečnou platností.⁴ Nesouhlasím s jeho názorem, protože o smrti všichni můžeme s konečnou platností říci alespoň jedno: všichni jednou zemřeme. Zaměřila jsem se na popsání postojů,⁵ které ke smrti a pohřebním rituálům zaujímá mladší střední generace a komparaci představ a názorů na smrt a pohřební rituály především mezi respondenty, ale i s odbornou literaturou. Zjišťuji, zda respondenti o smrti mluví se svými blízkými lidmi, navštěvují hřbitovy a vykonávají rituály, které se týkají zemřelé blízké osoby.

¹ Přidalová, M.: Proč je moderní smrt tabu?. Sociologický časopis č. 3, roč. 34, září 1998, str. 350

² Corvisier, A.: Tance smrti. Praha, Volvox globator 2002, str. 89

³ Haškovcová, H.: Thanatologie. Praha, Galén 2000, str. 15

⁴ Grün, A.: Smrt v životě člověka. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 1997, str. 20

⁵ Postojem rozumím „relativně ustálený sklon jedince chovat se určitým způsobem.“ Vlášil, J.: Velký sociologický slovník II. Praha, Karolinum, 1996, s. 812

Práce je rozdělena do pěti kapitol, které jsou spolu provázány tématem smrti. V první kapitole popisují metodologické základy, na kterých je postavena tato práce. Ve druhé předkládám literaturu, se kterou jsem se seznámila a se kterou jsem pracovala při vypracování této práce. Třetí kapitola rozebírá pohřební rituály z antropologického pohledu a popisuje průběh pohřebního obřadu konaného v Praze. V krátkosti jsou popsány i nové množnosti ve výběru pohřebního obřadu. Čtvrtá kapitola se zabývá s pražskými hřbitovy a cenami za pronájem hrobového místa. Tyto ceny jsou připojeny pro ilustraci ekonomického zatížení, které může hrát roli při výběru pohřbu, následném rozhodování o pronájmu hřbitovního místa nebo využití možnosti rozprašení či vsypu. Především jsou popsány tři pražské hřbitovy, na kterých byl proveden terénní výzkum úpravy hrobových míst. Na tuto kapitolu navazuje pátá, ve které vyhodnocuji průběh výzkumu na těchto vybraných hřbitovech. Poslední kapitola se věnuje rozhovorům s respondenty, které byly hlavní částí terénního výzkumu. Popisují průběh rozhovorů a komparují představy respondentů o smrti a provádění rituálů, které jsou spojeny se zemřelou blízkou osobou.

2. METODICKÁ VÝCHODISKA

Základním cílem této práce je poznání postojů⁶, které ke smrti a pohřebním rituálům zaujímá mladší střední generace žijící v Praze.

Toto základní téma je rozděleno do tří spolu souvisejících výzkumných podotázek. První podotázkou je, zda respondenti někdy uvažují nad vlastní smrtí. Jejím cílem je zjištění, zda respondenti přemýšlejí nad vlastním úmrtím, nad tím, kolika let se chtějí dožít a jak chtějí zemřít, či se tomuto přemýšlení o smrti záměrně vyhýbají. Druhým podtématem je postoj respondentů zaujímaný k praktikování různých druhů pohřebních rituálů. Za pohřební rituál nepovažují jen samotný pohřební obřad, ale celý rozsah úkonů, které jsou prováděny v souvislosti s úmrtím člověka a v následné době truchlení.⁷ Mezi tyto úkony patří např. zapalování svíček na výročí úmrtí, návštěvy hrobu apod. Cílem tohoto podtématu je zjištění, zda respondenti navštěvují hroby zesnulých osob a jestli vůbec nějaké rituály související se smrtí praktikují. Posledním podtématem, které předchází dvě spojuje dohromady, je prožívání smrti osoby, která byla respondentům

⁶ Postojem rozumím „relativně ustálený sklon jedince chovat se určitým způsobem.“ Vlácil, J.: Velký sociologický slovník II. Praha, Karolinum, 1996, s. 812

⁷ Truchlením rozumím čas od smrti blízkého člověka až po stadium akceptace jeho smrti. Kubíčková, N.: Zármutek a pomoc pozůstalým, Praha, Tira, 2001, s. 36

podle jejich názoru velice blízká a praktikování pohřebních rituálů, které se této osoby týkají. Cílem tohoto posledního podtématu je zjištění, zda respondenti navštěvují hrob zesnulé blízké osoby, či se těmto návštěvám záměrně vyhýbají. A pokud nějaké pohřební rituály praktikují, tak jaké a jak často tyto rituály praktikují.

Postoje zaujímané ke smrti a pohřebním rituálům jsem zjišťovala u příslušníků mladší střední generace, kteří bydlí v Praze a označují se za bezvěrce, tedy za osoby, které nemají žádné náboženské vyznání. Za bezvěrce považuji člověka, který se nehlásí k žádnému náboženství, sektě, ani nevěří v existenci Boha. Při Sčítání lidu, domů a bytů v roce 2001 bylo zjištěno, že v Praze žije 67, 32 % lidí bez náboženského vyznání⁸, což je o 8, 28 % více než republikový průměr.

Metodologický přístup

Hlavním cílem práce je poznání jednání lidí v životních situacích, které se týkají smrti a poznání postojů, které respondenti ke smrti a pohřebním rituálům zaujímají. K tomuto tématu jsem přistupovala kvalitativními metodami, protože takto získané výsledky mi poskytly kromě popisných charakteristik i poznatky z hlubších významových rovin.

Ke zkoumanému tématu jsem nepřistupovala metodou jediného vědního oboru, ale v rámci interdisciplinárního zkoumání dané problematiky jsem se snažila o propojení různých přístupů. Především přístupů antropologických, sociologických a částečně i historických a psychologických, protože tyto přístupy umožňují uchopit zkoumaný problém více do hloubky a poznat širší významové roviny. Při zkoumání reflexe smrti a pohřebních rituálů, jsem uplatnila především kvalitativní přístup, tedy nenumerické uchopení sociální reality. Uvědomuji si, že výsledky výzkumu získané touto metodou je problematické, a mnohdy i nemožné vztáhnout na celou populaci.⁹ Nejdůležitějšími metodami, kterými jsem k danému tématu přistupovala byly metody interview a pozorování.

Prameny se kterými jsem pracovala a na který je kladen největší důraz jsou prameny specifické povahy, což jsou nahrané rozhovory s respondenty, které byly pořízeny během terénního výzkumu, přepsány a následně analyzovány. Prameny literární povahy, se kterými jsem pracovala byly listinné materiály pohřebních služeb. Mezi tyto

⁸<http://vdb.czso.cz/vdbtab/tabdetail.jsp?cislotab=OB010+%28NUTS2%29&stranka=0&razeni=ta&kapitola id=87>

⁹ Disman, M.: Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha Karolinum, 2002, s. 112

materiály patří nabídka pohřebních obřadů, které tato pohřební služba nabízí a jejich ceny. Dalším pramenem jsou výsledky pozorování na pražských hřbitovech.

Navrhované metody sběru dat

Vzhledem k tomu, že nevycházím pouze z jednoho typu pramene, analytický přístup k pramenům se liší podle povahy materiálu. Nejdůležitějšími metodami, které jsem použila je metoda interview a pozorování.

Jednotlivé fáze výzkumu - rozhovory s narátory, výzkum listin a pozorování na pražských hřbitovech - nebyly od sebe přísně časově odděleny, spíše se prolínaly. Samotnému výzkumu samozřejmě nejprve předcházelo seznámení se s odbornou literaturou, která se zabývá danou problematikou.

Při zpracování historie a především současnosti pražských hřbitovů jsem vycházela především ze sekundární literatury, která se touto historií zabývá, např. Kovařík¹⁰, Lutovský¹¹, Unger¹². Při popisu pohřebních obřadů v Praze jsem vycházela ze sekundární literatury, např. Maiello¹³, ale i z pramenných materiálů pohřebních ústavů¹⁴ na území hlavního města Prahy. Takto získaný materiál je bohužel poměrně omezený z důvodu neochoty některých majitelů pohřebních ústavů¹⁵ zpřístupnit písemné materiály ze kterých by bylo možné určit, jaké pohřební obřady vykonávali. Například zaměstnankyně pohřební služby Atropos sídlící na Praze 7 mi odmítla sdělit své jméno a jen mi sdělila, kolik pohřbů vykonali v roce 2006. Dalším omezením výzkumu se staly záplavy, které postihly Prahu v roce 2002, při kterých došlo k zaplavení a znehodnocení archívů některých pohřebních ústavů. Mezi vytopené archivy patří např. archiv Pohřebního ústavu hlavního města Prahy, který sídlí v Karlíně.

Nejdůležitějším zdrojem informací o dané problematice byl terénní výzkum, který se v mém případě skládal z pozorování na pražských hřbitovech a ze semistrukturovaných rozhovorů s vybranými narátory. Informacemi, které mi respondenti poskytli jsou jejich vlastní názory a zkušenosti se smrtí, což je subjektivní dimenze problému a tedy prostor, který velice dobře znají.¹⁶ Pro označení respondentů

¹⁰ Kovařík, P.: Klíč k pražským hřbitovům. Praha, NLN 2001

¹¹ Lutovský, M.: Hroby předků. Praha, Academia 1996

¹² Unger, J.: Pohřební rítus 1. až 20. Brno, Nauma 2006

¹³ Maiello, G.: Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni. - In: Český lid, roč. 92, č. 1, s. 35-47.

¹⁴ Písemné materiály typu účetních záznamů, objednávkové listy apod.

¹⁵ Mezi tyto pohřební ústavy patří např. pohřební služba Pegas z Prahy 2

¹⁶ Disman, M.: Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha, Karolinum 2002, s. 151

někdy užívám i termín narátor v souladu s terminologií publikace Miroslava Vaňka *Orální historie* odkud jsem čerpala metodiku vedení rozhovoru.¹⁷

Rozhovory jsou samozřejmě zaznamenané na zvukovém nosiči a rovněž přepsané. Všem respondentům jsem kladla stejné základní otázky, aby bylo možné porovnat rozdíly mezi základními odpověďmi. Seznam otázek je přiložen v příloze. Uvědomuji si omezení tohoto typu dotazování, kdy jsem různým respondentům pokládala stejně formulované otázky, nicméně by to podle mého názoru mělo dopomoci k relevantnímu výsledku tohoto výzkumu. Tyto základní otázky byly postupně doplňovány dalšími zjišťovacími otázkami na základě odpovědí respondenta, které měly výpovědi respondenta zpřesnit. Pro větší ochotu narátorů vypovídat o tomto citlivém tématu jsem rozhovory uskutečňovala v místě, které si narátoři sami zvolili, protože „*je tazatelovou povinností dostavit se včas a přizpůsobit se místu, které zvolí narátor.*“¹⁸ Narátoři si ve 4-i případech zvolili oblíbenou kavárnu, jedna narátorka zvolila školní kantýnu a dvě narátorky chtěly uskutečnit rozhovor u nich doma.

Současně s vedením rozhovorů jsem zkoumala písemné prameny o provádění pohřbů na území Prahy i relevantní sekundární literaturu. Tyto poznatky jsem dále komparovala s představami respondentů zjištěnými během rozhovorů.

Jako sekundární metodu sběru dat jsem zvolila terénní pozorování na pražských hřbitovech. Během týdne 10. až 17. dubna jsem navštívila 3 pražské hřbitovy a zaznamenávala výzdobu na hrobech. Celkem jsem zkoumala výzdobu na 900 hrobech ve třech rozdílných pražských hřbitovech – na Olšanech, Bubenči a Přední kopanině. Tyto hřbitovy byly vybrány účelově z důvodu porovnání péče o hrobové místo na největším hřbitově v Praze (Olšanské hřbitovy), na středně velkém hřbitově (hřbitov Bubeneč) a na malém hřbitově ležící na okraji Prahy (hřbitov Přední Kopanina). Na tomto hřbitově je pouze 86 hrobových míst, což je přibližně stejný počet hrobů jako na jednom oddělení hřbitova v Bubenči a pouze třetina hrobových míst, než kolik jich je na Olšanském hřbitově IX., oddělení 10 A.

Výběr hřbitovního oddělení na hřbitově v Bubenči byl kritériálně náhodný, a to z toho důvodu, že jsem převážou část pozorování uskutečnila právě na tomto hřbitově. Jako kritérium jsem zvolila příslušnost hrobu k jedné ze tří různých kategorií hřbitovního místa, které se liší jak velikostí tak cenou nájmu. Nejdražší a největší jsou hrobová

¹⁷ Vaněk, M. a kol.: *Orální historie: metodické a „technické postupy“*. Olomouc, Univerzita Palackého 2003

¹⁸ Vaněk, M.: *Orální historie. Metodické a „technické“ postupy*. Olomouc, Univerzita Palackého 2003, s. 24

místa, menší jsou pak hrobová místa standardní velikosti 3m². Nejmenší, standardně o velikosti 1m², a nejlevnější jsou kolumbární hroby. Náhodně jsem zvolila část s hrobovými místy - Bubeneč II., oddělení 15 a 16, ve kterých je 177 hrobek, dále hrobová místa patřící do Bubeneče II., oddělení 3, kde se nachází 125 hrobů a kolumbární hrobová místa - Bubeneč II., oddělení 1 a 2, kde je 200 hrobů.

Hřbitovní oddělení na Olšanském hřbitově, hřbitov IX, oddělení 10 A, jsem zvolila náhodně. Toto oddělení bylo založeno v roce 1889¹⁹ a nenachází se hned v blízkosti vchodu, ale ani není špatně dostupné. Je zde 312 pouze hrobových míst.

Hřbitov na Přední kopanině jsem popsala celý, protože na celém hřbitově se nachází jen 86 hřbitovních míst. Většinu (70) tvoří hrobová místa, urnových hrobů se na tomto hřbitově nachází 9 a hrobek je zde 7.

2. 1. Výběr respondentů

Vzhledem k citlivosti zvoleného tématu byli respondenti vybíráni z mého blízkého i širšího okolí. Se všemi respondenty se tedy osobně znám, což by mělo vést k jejich větší otevřenosti a ochotě hovořit i o tématu, o kterém nejspíše hovoří jen neradi: o smrti blízkého člověka. Protože vztah narátora a tazatele je především asymetrický,²⁰ je podle Vaňka nutné mít při každém rozvoru vybudovaný vztah důvěry mezi tazatelem a narátorem.²¹ Protože téma, o kterém narátoři hovořili je poměrně citlivé a podle některých historiků, sociologů a jiných odborníků i tabuizované (např. Ariès²², Elias²³) bylo nutné mít tento vztah důvěry vybudovaný již před samotným rozhovorem. Při získávání informací metodou interview se tazatel pohybuje na hraně mezi rozhovorem „starých přátel“ a křížovým výsledkem, sloužícím pouze k získání informací,²⁴ což jsem se snažila dodržovat ve všech rozhovorech.

Respondenti byli vybíráni na základě předem zvolených kritérií. To znamená, že se nejedná o náhodný výběr a tudíž nereprezentují celou populaci.

Jako základní podmínka pro výběr respondentů bylo stanoveno osobní prožití smrti osoby, která byla narátorovi blízká. Dle předběžného dotazování respondenti subjektivně

¹⁹ Lány, J.: Olšanské hřbitovy. Brno, Elfa 1991, str. 89

²⁰ Vaněk, Miroslav–Urbášek, Pavel 2005: Vítězové? Poražení? Politické elity a disent v období tzv. normalizace. Životopisná interview. Praha 2005. s 34.

²¹ Vaněk, M.: Orální historie. Metodické a „technické“ postupy. Olomouc, Univerzita Palackého 2003, s. 25

²² Např. Ariès, P.: Dějiny smrti II. díl, Praha, Argo, 2000, s. 338 - 340

²³ Elias, N.: O osamělosti umírajících. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998

²⁴ Jan Kašpar: seminář Orální historie

uvedli, že je tato smrt značně ovlivnila a osobně zasáhla. Mezi blízkými, kteří zemřeli převládají prarodiče - babičky, ale toto je jen nahodilý ukazatel.

Dalším kritériem, které jsem zvolila byl věk respondentů. Vzhledem k tomu, že se názory a představy o smrti během života mění, tak by podle mého mínění měli respondenti být zástupci stejné věkové skupiny. Přestože je jako doba psychofyzické zralosti bráno období 30 až 45 let²⁵, zaměřila jsem výzkum na mladší střední věkovou kategorii. Věkový rozsah jsem tedy zvolila nižší než je věk považovaný za psychofyzickou zralost a to 23 až 35 let. Průměrný věk respondentů je 28 let. Důvodem tohoto výběru je navázání důvěry s respondentem. Pokud je tazatel a narátor přibližně stejného věku, je to podle Vaňka „*snad optimální předpoklad pro navázání rovnocenného vztahu v rozhovoru.*“²⁶

Vzhledem k věku respondentů byl jako hraniční rok úmrtí blízké osoby stanoven rok 1994. Blízké osoby respondentů tedy zemřely v době od roku 1994, kdy respondentovi označenému jako Gabriel zahynula družka při motocyklové nehodě, až do srpna 2006, kdy narátorce označené jako Alena zemřela babička na rakovinu. Časové rozmezí kdy blízká osoba zemřela je patnáct let.

Vzhledem k tomu, že jsem zvolila výzkum představ a postojů zaujímaných ke smrti lidmi bez náboženského vyznání, všichni respondenti jsou podle předběžného dotazování bezvěrci, nehlásí se k žádnému náboženství, vyznání, církvi či sektě. Přesto některé pohřby, o kterých někteří narátoři mluvili probíhaly v kostele, protože si to přála zesnulá osoba (babička).

Tato práce je územně omezená na hlavní město Prahu, kde všichni narátoři v době výzkumu žili. Tři z respondentů žijí v Praze od narození a tři se do Prahy přestěhovali v letech 1995, 2000 a 2001. Pohřby, o kterých narátoři mluví se ale neuskutečnily pouze v Praze, ale v různých částech České republiky – Plzni, Moravě, Pardubicích.

Další informace týkající se respondentů, jako například pohlaví, vzdělání a počet dětí nebyly stanoveny a další výběr byl tedy nahodilý. Přesto všichni respondenti mají ukončené minimálně středoškolské vzdělání. Výzkumu se zúčastnili dva muži a čtyři ženy, tři respondenti jsou v současné době studenty vysoké školy a další tři jsou zaměstnaní.

²⁵ Příhoda, V.: Ontogeneze lidské psychiky, Praha. SPN 1970, s. 11

²⁶ Vaněk, M.: Orální historie. Metodické a „technické“ postupy. Olomouc, Univerzita Palackého 2003, s. 25

Metody vyhodnocování a interpretace získaných dat

Vzhledem k tomu, že jsem zvolila metody kvalitativního výzkumu, bude vyhodnocení dat komplikovanější než v kvantitativním výzkumu.²⁷

Nahrané rozhovory jsem z audio záznamu přepsala a získané údaje mezi sebou vzájemně porovnávala. Tato komparace probíhala nejprve v kontextovém rámci názorů jednotlivých respondentů. Získaná data jsem vyhodnocovala metodou tzv. otevřeného kódování, při kterém jsem lokalizovala témata v textu a přiřadila jim označení.²⁸ Tato metoda se mi jevila jako vhodná, protože jsem získala poměrně dost podkladů z přepsaných rozhovorů a díky tomuto kódování bylo jednodušší urovnat si kontext rozhovorů a komparovat postoje ke smrti jednotlivých respondentů.

V této fázi jsem též komparovala koncepce týkající se smrti, jak jsou prezentovány v české (např. Kubíčková²⁹ a Haškovcová³⁰) i zahraniční (např. Ariès,³¹ Elias³²) sekundární literatuře. Tyto koncepce jsem komparovala s vlastními představami respondentů, které mi sdělili v průběhu rozhovorů.

Hodnocení kvality výzkumu

Při výzkumech kvalitativními i kvantitativními metodami dochází ke zkreslení z několika příčin. Sociologové Webb, Campbell, Schwartz a Sechrest v roce 1969 navrhli klasifikaci zkreslení vyvolaného výzkumnými stimuly, které popisuje Disman.³³ Tato zkreslení jsou nazývána efekt morčete, výběr role, měření jako zdroj změny a stereotyp ve volbě odpovědí.

Zkreslení je výběrem role, je tak nazýváno protože „*osoba, která si je vědoma, že je zkoumána nebude reagovat přirozeně, ale tak, aby se jevila v co nejlepším možném světle.*“³⁴ Podle mého názoru v tomto výzkumu nedošlo ke zkreslení z důvodu výběru role, protože toto zkreslení eliminuje fakt, že respondenty osobně znám. Domnívám se, že máme již vybudovaný vztah důvěry, který je důležitý mezi tazatelem a narátorem³⁵

²⁷ Hendl, J.: Kvalitativní výzkum, Praha, Portál, 2005, s. 223

²⁸ Tamtéž, s. 247

²⁹ Kubíčková, N.: Zármutek a pomoc pozůstalým, Praha, ISV, 2001

³⁰ Haškovcová, H.: Čas žít, čas umírat, Praha, Galén, 1975

Haškovcová, H.: Rub života - líc smrti, Praha, Orbis, 1975

Haškovcová, H.: Thanatologie, Praha, Galén, 2000

³¹ Ariès, P.: Dějiny smrti II. díl, Praha, Argo, 2000,

³² Elias, N.: O osamělosti umírajících, Praha, Nakladatelství Franze Kafky, 1998

³³ Disman, M.: Jak se vyrábí sociologická znalost, Praha, Karolinum, 2002, s. 132

³⁴ Tamtéž, s. 132

³⁵ Vaněk, M.: Orální historie. Metodické a „technické“ postupy, Olomouc, Univerzita Palackého, 2003, s.

a nepředpokládám tedy, že by se respondenti záměrně stavěli „do lepšího světla“, nebo že by mi záměrně dávali nepravdivé odpovědi.

V tomto výzkumu mohlo dojít ke zkreslení zvanému měření jako zdroj změny, kdy „výzkumný proces může vyvolat ve zkoumaných osobách postoje, které před tím neexistovaly“³⁶, právě z důvodu, že mě respondenti osobně znají, o smrti jsme spolu již dříve mluvili a při předběžném dotazování jsme toto téma též probírali.

Pro potvrzení důvěryhodnosti výzkumu se používá několik kritérií, které mohou zvýšit důvěryhodnost studie. Mezi tato kritéria patří: dostatečné trvání studie, konzultace s odborníky, analýza negativních případů, kontrola subjektem, nebo členem skupiny a triangulace.³⁷

Tento výzkum je krátkodobý, který se nebude opakovat. Tuto práci konzultuji se svou vedoucí práce i dalšími odborníky. Protože narátoři musí autorizovat přepis rozhovoru, je splněno i kritérium kontroly subjektem. Vzhledem k tomu, že jsem při výzkumu použila kvalitativní metodu interviu s jasně definovaným vzorkem nemyslím si, že výsledky tohoto výzkumu bude možné vztáhnout na celou populaci.³⁸ V tomto výzkumu nelze použít kritérium triangulace.

2. 2. Etické a politické otázky společenskovedního výzkumu

Veškeré společenskovední výzkumy musí být vedeny v souladu s platnými zákony České republiky. Je též nutné dodržovat základní etická pravidla a respektovat požadavky a přání respondentů.

Tento výzkum byl veden v souladu se zákony platnými v České republice. A to se zákonem o ochraně osobnosti podle občanského zákoníku (§ 11 - 17 zákona č. 40/1946 Sb.) a zákonem o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů (zákon č. 101/2000 Sb., novely 227/Sb., 177/2001 Sb., 450/2001 Sb.).

Ve společenskovedních výzkumech je nutné zachovat slib anonymity, což znamená, že žádná informace nesmí vést k identifikaci osoby, která byla respondentem. Zákon definuje osobní údaje jako „*jakýkoliv údaj týkající se určeného nebo určitelného subjektu údajů*“³⁹. Fyzická osoba se považuje za určenou nebo určitelnou, „*jestliže lze na základě*

³⁶ Disman, M.: Jak se vyrábí sociologická znalost, Praha, Karolinum, 2002, s. 132

³⁷ Hendl, J.: Kvalitativní výzkum, Praha, Portál, 2005, s. 339

³⁸ Disman, M.: Jak se vyrábí sociologická znalost, Praha, Karolinum, 2002, s. 112

³⁹ Zákon č. 101/2000 Sb. ze dne 4. dubna 2000 o ochraně osobních údajů a o změnách některých zákonů, §

*jednoho či více osobních údajů přímo či nepřímo zjistit její identitu*⁴⁰. Jména, kterými jsem respondenty označovala byla změněna, aby podle nich nebylo možné identifikovat osobu, která byla respondentem. Stejně tak byly změněny i názvy míst, o kterých respondenti mluvili, pokud by mohly vést k jejich identifikaci.

Respondenty jsem informovala o účelu výzkumu a způsobu využití jejich výpovědí. Všichni respondenti mi dali informovaný souhlas s využitím jejich výpovědí, který má písemnou podobu.⁴¹ Všechny nahrané a přepsané rozhovory byly autorizovány respondenty. Tato autorizace je příložená. Mezi rizika spojená s tímto výzkumem patří fakt, že respondent mohl v jakékoli části výzkumu zrušit svůj souhlas s použitím jeho výpovědí. Této možnosti však žádný respondent nevyužil.

3. ROZBOR POUŽITÉ LITERATURY

Tématem smrti, pohřebních rituálů, truchlením se zabývá poměrně rozsáhlé spektrum literatury. O umírání, smrti, pohřebních obřadech a v menšině i o truchlení píše odborníci humanitních i přírodních věd. Tento rozbor literatury samozřejmě nezahrnuje úplně všechny publikace ze všech vědních oborů, které se tímto tématem zabývají, ale zmíněné publikace jsou podle mého názoru nejdůležitější.

Odborné publikace, které se zabývají umíráním, smrtí, pohřby či truchlením lze rozdělit podle oborů na sociologické, antropologické, historické, filozofické, medicínské a psychologické práce. Z oblasti biologie lze nalézt i zahradnické publikace, které se zabývají úpravou hrobového místa. Jak je vidět z tohoto výčtu, je smrt tématem, které lze uchopit z pohledu mnoha oborů. Do odborné literatury lze zařadit i populárně naučná díla určené široké veřejnosti. V poslední době je poměrně hojně vydávána i tzv. pomocná literatura, stavící převážně na poznacích z psychologie, která radí lidem co mají dělat v určitých životních situacích a jak se mají s těmito krizovými situacemi vyrovnat. Mezi tyto krizové situace patří i úmrtí blízké osoby.

Dvě lékařky, které jsou nejvíce spojované s umíráním a pomocí umírajícím pacientům a jejich rodinám, jsou Švýcarka **Elizabeth Kübler-Ross** a česká profesorka Prof. PhDr. RNDr. **Helena Haškovcová**, CSc. Obě jsou představitelkami hospicových

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ Vaněk, M.: Orální historie. Metodické a „technické“ postupy, Olomouc, Univerzita Palackého, 2003, s. 65

hnutí, Haškovcová patří mezi zakladatele pražského hospice Cesta domů. Svými pracemi upozorňovaly (a upozorňují) na nedostatky v přípravě zdravotnického personálu na možnost úmrtí pacienta a následného rozhovoru s jeho rodinou.

Problematikou smrti se **Haškovcová** v lékařském prostředí se zabývá již od 60. let 20. století. V roce 1975 byla vydána její kniha *Rub života – líc smrti*,⁴² ve které se věnuje problematice smrti z biologického hlediska a lékařské etiky. Její nejobsažnější knihou je *Thanatologie – nauka o smrti a umírání*⁴³. Tato kniha je určena nejen lékařům, kterým jsou především určeny její publikace, ale i široké veřejnosti. V *Thanatologii* se věnuje otázce lékařské etiky, eutanazie, ale okrajově i úmrtím v nemocnici a podává návod, jak by lékaři měli tuto zprávu oznámit pozůstalým a jak by s pozůstalými měli mluvit. V jedné kapitole se věnuje i přípravě pohřbu a truchlení. Haškovcová nepovažuje umírání a smrt za tabuizované téma, ale za téma, které je „*právem aktualizované*“.⁴⁴

Světově známou lékařkou, která se věnovala umírajícím pacientům a upozorňovala na jejich problémy je švýcarská lékařka **Elizabeth Kübler-Ross**. Svá díla psala převážně v 70. a 80. letech 20. století, ale do češtiny byly přeloženy až v 90. letech 20. století. Kübler-Ross byla jednou z prvních, která upozorňovala na problémy umírajících pacientů a jejich potřeby. Podle mého názoru vystupuje ve svých knihách vždy jako ta, která vždy přesně ví, co má říct a co chce pacient či její přítel slyšet, což je podle mého názoru v reálném životě nepravděpodobné. Její teorie jsou v dnešní době již poupravené, ale stále citované a používané. V českém překladu vyšlo několik jejích knih, z nichž nejznámější jsou *O smrti a umírání*⁴⁵ a *Odpovědi na otázky o smrti a umírání*.⁴⁶ Druhá jmenovaná byla psána jako etický manuál pro lékaře a v českém překladu vyšla právě za podpory Haškovcové. Je určena především lékařům jako návod, jak mluvit se smrtelně nemocným pacientem. V českém překladu byla doplněna příspěvky českých lékařů.

⁴² Haškovcová, H.: *Rub života - líc smrti*. Praha, Orbis 1975

⁴³ Haškovcová, H.: *Thanatologie*. Praha, Galén 2000

⁴⁴ Tamtéž, str. 15

⁴⁵ Kübler-Ross, E.: *O smrti a umírání*. Turnov, Arica 1992

⁴⁶ Kübler-Ross, E.: *Odpovědi na otázky o smrti a umírání*. Praha, Tvorba 1995

V české literatuře se zármutkem a truchlením zabývala Naděžda **Kubíčková** ve své průkopnické práci *Zármutek a pomoc pozůstalým*,⁴⁷ kde v úvodu upozorňuje na fakt, že „bylo vydáno mnoho odborných článků a řada monografií s tématem umírání a smrti. Všechny jsou zpravidla zaměřeny na fáze *pre finem* a *in finem*, to znamená, že obvykle končí smrtí lidského jedince. Situaci, ve které se ocitnou pozůstalí po odchodu svého blízkého, se věnují okrajově nebo vůbec ne.“⁴⁸ Na tento fakt upozorňuje i Haškovcová.⁴⁹

Beletristická kniha Šárky **Horákové** *Bezmocná kniha*⁵⁰ ve čtyřech příbězích popisuje umírání, průběžný život aktérů i následující život pozůstalých po úmrtí jim blízkého člověka. Tuto knihu zde zmiňuji, i když nepatří mezi odborné publikace, protože i bez odborných komentářů ukazuje, jak se lidé vyrovnávají se smrtí, aniž by jakkoli hodnotila, zda jsou jejich reakce dobré či špatné. Podle mého názoru je tato její kniha projevem truchlení nad smrtí jejich blízkých osob. V jednom příběhu popisuje umírání smrtelně nemocného Rudolfa: „Musela jsem odjet. Na dvě hodiny. Řekla bych, že na to Rudolf čekal. Když jsem se vrátila bylo po všem. ... Držela jsem mrtvou ruku ve své živé a uvědomovala jsem si ten nepoměr tvarů a tepla. ... Teprve teď mi došlo, že už se s Rudolfem neuvidím. To bude možná ta... smrt.“⁵¹

3. 1. Antropologická literatura

Antropologickou publikací, která se (alespoň z části) věnuje pohřebním rituálům je kniha francouzského etnologa Arnolda **Van Gennepa** *Přechodové rituály*⁵², kde v kapitole věnované pohřebním rituálům popisuje pohřební obřady a rituály konané v období truchlení za mrtvého. Tyto popisované rituály přejala do českého prostředí např. Milena **Lenderová** při popisu pohřbu Augusty Braunerové, publikovaném ve sborníku *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*.⁵³

Robert F. **Murphy** ve své antropologické „učebnici“ *Úvod do kulturní a sociální antropologie* věnoval pár slov pohřebním rituálům. „Pohřeb je příležitostí pro uvolnění pocitů lítosti a viny v řízených podmínkách, v seskupení věřících, kteří se navzájem

⁴⁷ Kubíčková, N.: *Zármutek a pomoc pozůstalým*. Praha, ISV 2001

⁴⁸ Tamtéž, str. 11

⁴⁹ Haškovcová, H.: *Thanatologie*. Praha, Galén 2000, str. 87

⁵⁰ Horáková, Š.: *Bezmocná kniha*. Praha, Český spisovatel 1997

⁵¹ Tamtéž, str. 59/60

⁵² Van Gennep, A.: *Přechodové rituály*. Praha, NLN 1997

⁵³ Lenderová, M.: „První česká matka po smrti upálena“ aneb pohřeb paní Augusty Braunerové. In: Lorenzová, H.: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století*. Praha, KLP 2001, str. 238 - 244

utěšují ve chvílích stresu a potřeby.“⁵⁴ V dnešních pohřbech v České republice toto ale úplně tak neplatí, na což upozorňuje např. Giuseppe **Maiello**, který porovnával pohřební písně vybírané v krematoriích v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni.⁵⁵ Podle jeho názoru jsou v české majoritní společnosti tabuizovány veškeré projevy pocitů utrpení a úzkosti a „prosazuje se model chování během pohřebního obřadu, který nutí jeho účastníky, přinejmenším muže, aby se zdrželi ... pláče.“⁵⁶

Rituály, které se pojí s narozením a smrtí člověka se zabývala česká etnoložka Alexandra **Navrátilová**.⁵⁷ Zaměřila se na rituály provozované na české vesnici, které jsou odlišné od pohřebních rituálů v Praze, což vyplynulo z porovnání rozhovorů o pohřebních rituálech, kterých se respondenti zúčastnili na vesnici a zjištěními, ke kterým došel Maiello⁵⁸.

Pohřebním rituálům se v České republice v odborných člancích věnuje např. Martin **Heřmanský**, který v časopise Lidé města publikoval svou studii o „domácích oltářících“, které definuje jako: „uspořádaný soubor artefaktů, které se pojí k zesnulému příbuznému a mají jej připomínat. Jsou lokalizovány na místě vyhrazenému konkrétně k tomuto účelu a vážou se k nim určité, často ritualizované úkony, pomocí nichž se lidé v domovech vztahují ke svým zemřelým příbuzným.“⁵⁹

3. 2. Historická literatura

Vývojem a proměnami pohřebních rituálů se zabývají některé historické studie. Ty se zaměřují buď na jedno období, např. pravěk, středověk, nebo jsou to rozsáhlé studie, které popisují historii pohřbívání od pravěku do dnešních dnů.

Nejspíše nejrozsáhlejší monografii věnovanou tématu smrti napsal francouzský historik Phillipe **Ariès** – *L'homme devant la mort*, v češtině vydanou pod názvem *Dějiny smrti* (I. a II. díl).⁶⁰ Zaměřil se především na proměny pohřebních zvyklostí, zakládání prvních hřbitovů a jejich postupných proměn, vztahu člověka k mrtvému tělu, vztahu lékaře k pacientovi. V tomto síle se též zabýval vznikem toho, co nazývá „Velký strach ze smrti“. Jeho rozsáhlé dílo je stále hojně citováno.

⁵⁴ Murphy, R., F.: Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha Slon 2001, str. 190

⁵⁵ Maiello, G.: Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni. - In: Český lid, roč. 92, č. 1, s. 35-47

⁵⁶ Tamtéž, s. 36

⁵⁷ Navrátilová, A.: Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha, Vyšehrad 2004

⁵⁸ Maiello, G.: Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni. - In: Český lid, roč. 92, č. 1, s. 35-47

⁵⁹ Heřmanský, M.: „Domácí oltářičky“, Lidé města, XII, 2003, s. 121

⁶⁰ Ariès, P.: Dějiny smrti, II. díl. Praha, Argo 2000

V České republice napsal Josef **Unger** rozsáhlou historickou studii, která mapuje vývoj pohřebních rituálů od 1. do 20. století, přičemž hlavní pozornost je zaměřena na středověk a zvláštnosti v pohřbívání podle postavení, věku, pohlaví, víry, zda byl pohřbíván kněz či laik, podle etnicity a zvláštnostem ve způsobech zacházení s mrtvými – naši předci rozlišovali, zda zemřelí byli sebevrazi, oběti kriminálních činů, nepokřtění, novorozenci, oběti války, malomocní nebo zasažení morem.⁶¹ Unger patří mezi zastánce tabuizace smrti v moderní společnosti. „*Objevuje se další tendence, kterou je absence pohřbu a pomníku vůbec. Jedná se o odraz změn souvisejících s pojetím života a smrti, které nakonec vyústily v tabuizování smrti v moderní společnosti.*“⁶²

V Anglii vyšel obdobný sborník mapující historii smrti a pohřbívání v Anglii od nejstaršího známého osídlení do konce 20. století - *Death in England: An Illustrated history*⁶³ jehož editorem byl Peter **Jupp**. Spolu s Tony Waltem napsali poslední kapitoly zabývající se změnami v umírání, smrti a pohřbívání mezi lety 1918 – 1998 v Anglii, kterou příhodně ukončili větou: „*Smrt není nikde vidět, ale je všude ... zůstává osudem každého z nás.*“⁶⁴

Český historik Stanislav **Motyčka** přispěl do anglické encyklopedie o kremaci článkem o vývoji kremace a pohřbů od roku 1899 do současnosti na území České republiky.⁶⁵

Historicko – filozofický pohled na smrt nabízí Rudolf **Steindl** ve své knize *Kontinuita života*.⁶⁶ Popisuje přístup ke smrti v orientálních společnostech, Řecku a reflektuje ho z pohledu marxisticko-leninského filozofa. Steindl popírá jakýkoli posmrtný život. Jako možné překonání smrti nachází Steindl „*v každodenní poctivé práci.*“⁶⁷ Respondenti, ač jsou nevěřící, věří, že po smrti „něco“ je. „*Věřím prostě, že něco [po smrti] bude. I když mi do hlavy tloukli, že nic není, tak věřím, že něco bude*“⁶⁸

Studii, která je zaměřena na umírání, smrt a pohřbívání ve středověku napsal Norbert **Ohler** – *Umírání a smrt ve středověku*.⁶⁹ Popisuje péči věnovanou mrtvému člověku, středověké představy o posmrtné existenci, rozdílné reakce lidí na úmrtí, která

⁶¹ Unger, J.: Pohřební rítus 1. až 20. Brno, Nauma 2006

⁶² Tamtéž, str. 179

⁶³ Jupp, P.C., Gittings, C. (eds.): *Death in England: An Illustrated history*. Rutgers University Press, 2000

⁶⁴ Jupp, P.C., Walter, T.: *The healthy society: 1918 – 1998*. In: Jupp, P.C., Gittings, C. (eds.): *Death in England: An Illustrated history*. Rutgers University Press, 2000, p.278

⁶⁵ Motyčka, S: *Czech republic*, in: Davies, D. J.– Mates, L. H. (eds.): *Encyclopedia of Cremation*. Aldershot, Ashgate 2005

⁶⁶ Steindl, R.: *Kontinuita života*. Vztah života a smrti. Praha, Mladá Fronta 1987

⁶⁷ Steindl, R.: *Kontinuita života*. Vztah života a smrti. Praha, Mladá Fronta 1987, str. 13

⁶⁸ Rozhovor s respondentkou Romanou

⁶⁹ Ohler, N.: *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany, HaH 2001

byla „očekávaná“ nebo předčasná či násilná. Podle rozhovorů s respondenty i oni úmrtí blízké osoby prožívali různě – podle toho, zda bylo očekávané, kdy byla babička nemocná, nebo násilné (nehoda, sebevražda).

Monografie André **Corvisiera** *Tance smrti*⁷⁰ popisuje vznik tanců smrti ve 14. století po velké morové epidemii až po dnešní dny, i když je téma smrti „v dnešní době méně obvyklé, ale posměšná myšlenka marného boje proti ní neustále pronásleduje mysl několika umělců.“⁷¹ Corvisier zastává názor, že „dnes je smrt z každodenního života separována a stává se objektem vědeckého bádání.“⁷²

Dalším historikem, který zastává názor, že je smrt v dnešních dnech tabuizovaná je Michal **Lutovský**, který publikoval archeologickou monografii o pohřbívání Slovanů – *Hroby předků*.⁷³

3. 3. Sociologická literatura

Tématem umírání se zabýval i německý sociolog Norbert **Elias**, který se ve své knize *O osamělosti umírajících*⁷⁴ zaměřil především na problém sociální exkluze umírajících a starých lidí. Elias zastává názor, že vědomí vlastní smrtelnosti, konečnosti lidského života a představy, které mají tuto konečnost zakrýt se „zrodily ve stejné hodině evoluce.“⁷⁵

Zmínky o vytěšňování smrti z lidského života lze nalézt i v sociologické publikaci Ivo **Možného**, *Moderní rodina (mýty a skutečnost)*, která se zabývá proměnami rodiny v průběhu věků – a ve které věnoval kapitolu, příhodně nazvanou „smrt jako člen rodiny“,⁷⁶ právě různým podobám přítomnosti smrti v rodině od středověku do dnešní doby.

3. 4. Psychologická pomáhající literatura

Takzvaně psychologická pomáhající literatura vychází v dnešních dnech poměrně často, podle mého názoru je moderní „být sám sobě psychologem“. Jednou z hlavních částí této literatury jsou životní příběhy (ať už vymyšlené – Di Giulio: *O smrti*, nebo skutečné Moody: *Život po ztrátě*) jiných lidí, na kterých autoři ukazují, že pocity,

⁷⁰ Corvisier, A.: *Tance smrti*. Praha, Volvox globator 2002

⁷¹ Corvisier, A.: *Tance smrti*. Praha, Volvox globator 2002, str. 92

⁷² Tamtéž, str. 5

⁷³ Lutovský, M.: *Hroby předků*. Praha, Academia 1996

⁷⁴ Elias, N.: *O osamělosti umírajících*. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998

⁷⁵ Elias, N.: *O osamělosti umírajících*. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998, str. 33

⁷⁶ Možný, I.: *Moderní rodina (mýty a skutečnost)*. Brno, Blok 1990, str. 31 - 61

myšlenky a vše, co umírající či pozůstalý prožívá je naprosto normální. Tento přístup používala i Kübler-Ross.

Tyto „pomáhající knihy“ jsou v České republice často vydávány pod záštitou Linky důvěry, která pomáhá dětem i dospělým v těžkých životních situacích.

Právě v edici Linky důvěry vyšla i kniha Roberta DiGiulia a Rachel Kranzové *O smrti*.⁷⁷ Je především zaměřena na pomoc adolescentům, kterým zemře někdo blízký. Ubezpečuje je, že to co prožívají je normální a dává jim jakýsi návod, jak mohou zvládnout svůj zármutek. A pokud se jim to nepodaří, je připojen seznam psychologických poraden, kam se mohou obrátit o pomoc.

Oproti tomu dílo amerického filozofa Raymonda A. Moody a Dianne Arcangelové *Život po ztrátě*⁷⁸ je určeno spíše dospělým čtenářům. V České literatuře je Moody znám i svým předešlým dílem, *Život po životě*, kde se zabývá zkušenostmi pacientů, kteří prošli stavem blízkým smrti a mají zkušenost s domnělou smrtí (ZDS). Moody s Arcangelovou již v úvodu upozorňují, že nenabízí návod, jak překonat zármutek, ale že je tato kniha pouze pomocí jak jej zvládnout. „*Zármutek je cosi příliš hlubokého, než aby to někdo spravil. ... Můžeme vám nabídnout alespoň slova útěchy, naděje a inspirace.*“⁷⁹

Benediktinský mnich Anselm Grün se ve svém díle *Smrt v životě člověka*⁸⁰ zamýšlí nad smrtí a reinkarnací z pohledu teologa. Stejně jako Kubíčková a DiGiulio popisuje stadia akceptace smrti blízkého člověka.

V českém překladu vyšla kniha Kay Marie Porterfieldové: *Jak se vyrovnat s následky traumatu*, jenž se zabývá především posttraumatickou stresovou poruchou, pro níž se v odborné literatuře používá česká zkratka PTSP, nebo anglická PTSD (z anglického názvu post-traumatic stress disorder). Tato stresová porucha vzniká „*po těžkém stresu, jehož intenzita překračuje běžnou lidskou zkušenost, a který se proto označuje jako trauma – čili těžké „poranění“ duše.*“⁸¹ Mezi události, které mohou vyvolat vznik PTSP patří i ztráta blízkého člověka, ale i oblíbeného zvířete.⁸²

⁷⁷ Di Giulio, R. a Kranzová, R.: *O smrti*. Praha, NLN 1997

⁷⁸ Moody, R. A. Jr.: *Život po ztrátě*. Praha, Knižní klub 2005

⁷⁹ Tamtéž, str. 18

⁸⁰ Grün, A.: *Smrt v životě člověka*. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 1997

⁸¹ Porterfieldová, K.M.: *Jak se vyrovnat s následky traumatu*. Praha, NLN 1998, str. 8

⁸² Tamtéž, str. 48

3. 5. Populárně naučná literatura

Autoři, píšící populárně naučnou literaturu se též tématem smrti zabývají. Jmenuji například Miroslava **Sígl**, který se v knize *Co víme o smrti?*⁸³ v krátkosti věnuje historii umírání a pohřbívání převážně v Čechách, ale většinu jeho díla tvoří sebrané citáty o smrti, umírání a truchlení a též různé typy nápisů na náhrobních kamenech.

Do této literatury zařazuji též publikace mapující pražské hřbitovy, např. rozsáhlou monografii Petra **Kovařika** *Klíč k pražským hřbitovům*,⁸⁴ kde s rozsáhlým obrazovým materiálem popisuje hřbitovy ve všech pražských čtvrtích a upozorňuje na významné osobnosti, které jsou na těchto hřbitovech pochovány.

V roce 1991 byla vydána kniha Jeronýma **Lány** *Olšanské hřbitovy*,⁸⁵ kterou sestavil k výročí 300 let fungování Olšanských hřbitovů (1680 - 1980), ve které sepsal jejich historii i jmenný seznam těch, kteří byli/jsou na tomto hřbitově pochováni.

Rozsáhlá obrazová publikace o evropských hřbitovech Clemense **Jöckla** byla vydána pod názvem *Memento mori*⁸⁶, pamatuj na smrt. Formát knihy je o něco větší než A4 a je bohatý na obrazový materiál, jenž mapuje nejznámější hřbitovy ve čtrnácti evropských zemích. Česká republika je zastoupena popisem a fotografiemi Starého a Nového židovského hřbitova v Praze.⁸⁷

3. 6. Zahradnické publikace

Mezi odborné publikace, které se týkají pohřbů lze zařadit i speciální zahradnické publikace, které se zabývají **úpravou hrobového místa**. Mezi ně patří například kniha Drahomíra **Šonského**: *Úprava hrobů*,⁸⁸ ve které věnuje kapitulu nákresům výsadeb, počtu rostlin na čtvereční metr a popisem stanovišť, podle kterých se mění výběr vhodných rostlin.

Další knihou s touto zahradnickou tematikou je kniha Miroslavy **Jandovské** *Upravujeme hroby*, která věnovala kapitulu i možnostem ornamentální výsadby různých rostlin, hodících se na slunná, polostinná a stinná stanoviště.⁸⁹

⁸³ Sígl, M.: *Co víme o smrti?* Praha, Epoque 2006

⁸⁴ Kovařík, P.: *Klíč k pražským hřbitovům*. Praha, NLN 2001

⁸⁵ Lány, J.: *Olšanské hřbitovy*. Praha, Elfi 1991

⁸⁶ Jöckle, C.: *Memento mori*. Praha, Knižní klub 2000

⁸⁷ Tamtéž, str. 154 - 157

⁸⁸ Šonský, D.: *Úprava hrobů*. Praha, Grada 2002

⁸⁹ Jandovská, M.: *Upravujeme hroby*. Praha, Brázda 2002

4. POHŘEBNÍ RITUÁLY

Subdisciplína antropologie, která se zabývá teoretickými východisky a srovnávacím výzkumem způsobů a vzorců chování, jimiž se jednotlivé společnosti vyrovnávají se smrtí je **antropologie smrti**, která se zaměřuje na „*dějiny smrti specifické pro danou kulturu, na obrazy smrti a zádušní kult, představy o posmrtném životě a pojmy, jež se vztahují k nesmrtelnosti, na způsoby umírání, rituály truchlení a formy pohřbívání, na všechno, co je v rámci jedné kultury v užším slova smyslu souvisí se smrtí.*“⁹⁰ Antropologie smrti je na Univerzitě Karlově přednášena na Fakultě humanitních studií pod vedením prof. Giuseppe Maiella a na Masarykově univerzitě je zkoumána v rámci Přírodovědecké fakulty.

Vzhledem ke skutečnosti, že je smrt antropologickou konstantou, lidé na celém světě umírali, umírají a nadále umírat budou, tak se každá společnost musela (a musí) nějakým způsobem vyrovnat s faktem vlastní smrtelnosti – a s otázkou, jak naložit s těly svých zemřelých. Podle Přidalové se moderní společnost vyrovnává se smrtí důrazem na mládí, aktivitu, rozvoj a pokrok, čímž jí překonává a smrt není pro společnost reálnou hrozbou.⁹¹

Podle Lutovského pohřebními rituály „*každá lidská kultura smrt zvládala, dávala jí místo a řád, uklidňovala umírající i pozůstalé pevnou tradicí*“ ale „*moderní společnost vlastně nemá pevný pohřební rituál.*“⁹²

Antropolog Van Gennep, který se zabýval přechodovými rituály, mezi něž zahrnoval rituály týkající se těhotenství, porodu, narození, iniciační rituály, zásnubami, svatbu a pohřební rituály.⁹³ Provádění pohřebních rituálů je poměrně rozmanité: „*nic se neliší podle národnosti, věku, pohlaví nebo společenského postavení tak jako pohřebí rituály.*“⁹⁴ Pohřební rituály, rozmanité ve svém provádění a vnějších projevech, mají jako přechodové rituály tři společné fáze. Fázi odlučovací (preliminární), pomezí (liminární) a přijímací (postliminární). Podle Gennepa může být odlučovacích rituálů se zemřelým poměrně málo a nejpropracovanějšími mohou být pomezí rituály a rituály, které se týkají přijímání zemřelého do světa mrtvých. Smutek je pro něj stavem „*pomezí pro*

⁹⁰ Unger, J.: Pohřební ritus 1. až 20. století. Brno, Nauma 2006, str. 233/234

⁹¹ Přidalová, M.: Proč je moderní smrt tabu?. Sociologický časopis č. 3, roč. 34, září 1998, str.358

⁹² Lutovský, M.: Hroby předků. Praha, Academia 1996, str. 73

⁹³ Van Gennep, A.: Přechodové rituály. Praha, NLN 1997

⁹⁴ Tamtéž, str. 136

pozůstalé, do něž vstupují odlučovacími rituály a z něž vystupují rituály opětovného začlenění do obecné společnosti.“⁹⁵

4.1. Co dělat po úmrtí blízkého člověka?

Nejčastěji je smrt konstatována jako zástava srdeční činnosti. Pokud se zvažuje odběr orgánů pro potřeby transplantace používá se kritéria smrti mozku.⁹⁶ Po úmrtí člověka je nutné pohřbít jeho ostatky. Pohřeb vypravují nejčastěji nejbližší příbuzní – manželka, děti, rodiče.

V Praze si lze vybrat mezi mnoha pohřebními ústavu, z nichž většina má své internetové stránky i bezplatnou linku, na které pracovníci pohřebního ústavu zodpovídají dotazy pozůstalých. Některé pohřební ústavy, jako např. pohřební služba Helfi, umožňují sjednat pohřeb prostřednictvím internetu a e-mailu. Největším pohřebním ústavem je Pohřební ústav hlavního města Prahy sídlící v Karlíně.

Objednavatel pohřbu musí v pohřebním ústavu předložit svůj občanský průkaz, občanský průkaz zemřelého a doklad o úmrtí. O vše ostatní se postará pohřební služba. Podle Eliase je toto pokračováním ticha, které se kolem umírajících a zemřelých postupně rozprostírá. *„Oboje dnes ve vysoké míře přešlo z rukou rodiny, příbuzných a přátel do rukou placených specialistů ve vědomí může zůstat vzpomínka na zemřelého čerstvá a živá; význam mrtvol a hrobů jakožto ohniska těchto pocitů je dnes nepatrný.“*⁹⁷

Pokud pozůstalí zvolí zpopelnění zesnulého, mohou si vybrat, zda chtějí toto zpopelnění bez obřadu nebo s obřadem. V dnešní době je podle ředitele Pohřebního ústavu HLMP Julia Mlčocha poměr vybíraných pohřbů přibližně 50% s obřadem a 50% bez obřadu. Důvody, které nutí rodinu zvolit pohřeb bez obřadu jsou v dnešní době i ekonomické. Pohřeb bez obřadu stojí přibližně 10.000 korun a pohřeb s obřadem okolo 15.000 Kč, většinou se výsledná částka pohybuje kolem 20.000 Kč. Pohřební ústav HLMP nabízí pohřeb s obřadem, nazvaný „Requiem“, který stojí 12.978 Kč a zahrnuje projednání pohřbu, dopravu zesnulého, zpopelnění zesnulého, úřední urnu, pronájem obřadní síně, rakev "R 25", 25 kusů smutečních oznámení, 1 kytici na položení na rakev a 1 látkový věnec.⁹⁸ Haškovcová se děsí, že na pohřbu mohou být půjčené květiny – *„půjčených (!!!) květin. Poslední možnost je »humánní« variantou pro ty, kteří nemají*

⁹⁵ Van Gennep, A.: Přechodové rituály. Praha, NLN 1997, str. 137

⁹⁶ Haškovcová, H.: Thanatologie. Praha, Galén 2000, str. 81

⁹⁷ Elias, N.: O osamělosti umírajících. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998, str. 28

⁹⁸ cena uveřejněna na <http://www.pohrustav.cz/rekviem.html>

dostatečné finanční prostředky ani na umělé květiny.“⁹⁹ Přesto zastává názor, že: „pokud se příbuzní rozhodli uspořádat pohřeb bez obřadu právě pod ekonomickým tlakem, prožívají později trýznivou lítost, že neuspořádali pohřeb tak, »jak se patří.«“¹⁰⁰ Podle mého názoru není půjčená květinová výzdoba hodna zatracení, protože umožňuje i sociálně slabým rodinám vypravit pohřeb s obřadem. Každý, kdo vypravuje pohřeb má nárok na sociální dávku, která činí 5.000 korun.

Rakev "R 25" používaná při smutečním obřadu "Requiem"

4.2. Průběh pohřebního obřadu v Praze

Podle Lutovského je pohřební obřad určen „nejen nebožtíkovi, ale i pozůstalým – a možná především jim. Na chvíli spojuje živého člověka se zászvětím, připomíná mu jeho smrtelnost, ale zároveň mu pomáhá smířit se se smrtí blízké osoby.“¹⁰¹

Nařízení vlády se týkají i pohřbů - pohřeb blízké osoby je překážkou v práci podle přílohy nařízení vlády č. 590/2006 Sb., které vymezuje okruh a rozsah důležitých osobních překážek v práci a stanovuje i pracovní volno při úmrtí člena rodiny.

Pracovní volno s náhradou mzdy nebo platu se poskytne na:

a) 2 dny při úmrtí manžela, druha nebo dítěte a na další den k účasti na pohřbu těchto osob,

b) 1 den k účasti na pohřbu rodiče a sourozence zaměstnance, rodiče a sourozence jeho manžela, jakož i manžela dítěte nebo manžela sourozence zaměstnance a na další den, jestliže zaměstnanec obstarává pohřeb těchto osob,

c) nezbytně nutnou dobu, nejvýše na 1 den, k účasti na pohřbu prarodiče nebo vnuka zaměstnance nebo prarodiče jeho manžela nebo jiné osoby, která sice nepatří k uvedeným fyzickým osobám, ale žila se zaměstnancem v době úmrtí v domácnosti, a na další den, jestliže zaměstnanec obstarává pohřeb těchto osob.¹⁰²

⁹⁹ Tamtéž, str. 94

¹⁰⁰ Haškovcová, H.: Thanatologie. Praha, Galén 2000, str. 94

¹⁰¹ Lutovský, M.: Hroby předků. Praha, Academia 1996, str. 71

¹⁰² Nařízení vlády č. 590/2006 Sb.

V Praze se pohřby s obřadem provádějí především v obřadních síních v Praze – Strašnicích, Motole a Olšanech a ve vinohradské kapli. Tyto obřadní síně mají od 20 do 60 míst k sezení. Největší obřadní síň v Praze je Velká obřadní síň krematoria Strašnice, která má kapacitu 200 osob, z toho 60 míst je určeno k sezení. Nejmenší obřadní síní je Nová obřadní síň na hřbitově Olšany, jejíž kapacita je 56 osob, z toho je 23 míst k sezení.

Pohřby se v obřadních síních konají ve třicetiminutových intervalech. Podle výzkumu, který v roce 2004 uskutečnil Maiello v obřadních síních v Praze-Strašnicích, Plzni a Zlíně, obřady nepřekročily 20 minut.¹⁰³ Obřad zahrnuje vystavení rakve, proslov nebo poděkování (podobné proslovu, ale kratší) řečníka a provedení několika hudebních skladeb. Rodina se může rozhodnout, zda si zaplatí obřadníka krematoria, nebo může být řečníkem někdo z rodiny. Podle Maiella si v obřadní síni v Praze - Strašnicích¹⁰⁴ zvolilo 28% rodin obřad bez projevu jen s poslechem hudební produkce, ostatní si zvolili proslovy společně s poslechem hudební produkce - 30% rodin dalo přednost krátkému poděkování, ve 26% vystoupil řečník krematoria, v 10% mluvil vlastní řečník rodiny, u 5% mluvil duchovní a v 1% vstoupil řečník krematoria i rodiny. Podle Maiella se pohřební obřad skládá především z důstojného poslechu skladeb.

Při obřadu se nejbližší pozůstalí dostaví k obřadníkovi 15 minut před začátkem vlastního obřadu, oznámí mu výběr skladeb, popřípadě předají CD (nebo audiokazetu) s vlastním výběrem hudby. Obřadník jim ukáže, kde bude sedět nejbližší rodina a připomene jim ceremoniální pravidlo, podle kterého by pozůstalí měli povstat při otevření opony, za níž se nachází rakev a v závěru po jejím zatažení.¹⁰⁵

Pohřební služby nabízí širokou škálu výběru rakví:

Pozůstalý, který se zajímá o ekologii může zvolit i ekologickou rakev, která je vyrobena z papíru. Její výroba je chráněna patentem a v podstatě není rozeznatelná od

¹⁰³ Maiello, G.: Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni. - In: Český lid, roč. 92, č. 1, s. 39.

¹⁰⁴ Tamtéž, str. 40

¹⁰⁵ Maiello, G.: Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni. - In: Český lid, roč. 92, č. 1, s. 40

dřevěné a při spalování neprodukuje takové množství zplodin jako rakev dřevěná. V české republice ekologické rakve ji nabízí společnost Komes, spol. s r.o., sídlící na Praze 3.

ekologická papírová rakev

Rodina se též rozhoduje, zda mrtvého, spíše již jeho zpopelněné ostatky, uloží do hrobu, popřípadě kolumbárního místa, nebo ho nechá rozptýlit na rozptylové loučce. V dřívějších dobách se pozůstalí snažili, aby jejich zemřelý byl pohřben v kostele, nebo na hřbitově co nejbliže kostelní zdi.¹⁰⁶ Dnes již místa posledního odpočinku nemají takový význam. Respondenti chtějí být ve většině rozptýleni, protože sami nechodí na hrob a nechtějí, aby na něj chodili jejich pozůstalí. Rozptýlení mrtvého může mít důvody i finanční (stejně jako pohřby bez obřadu). V Praze jsou rozptylové loučky v Praze – Strašnicích a Motole.

Další možností je tzv. vsyp, což je uložení popela bez urny na přesné místo vsypové loučky. Popel se ukládá pod drn trávy do místa o velikosti šířky rýče na pomyslnou čtvercovou síť. Místa se pronajímají pozůstalým na dobu trvání hřbitova a je možnost na toto stejné místo uložit i popel dalších členů rodiny. Vsypová loučka se nachází v Praze – Motole.

¹⁰⁶ Ohler, N.: Umírání a smrt ve středověku. Jinočany, HaH 2001, str. 176

Výběr uren je široký:

4. 3. Nové možnosti pohřbu

V dnešní společnosti se každý může rozhodnout, jak chce být pohřben a co mají pozůstalí udělat s jeho ostatky. Ale záleží na ochotě pozůstalých, zda přání zemřelého splní. Vliv v jejich rozhodování jistě má i finanční ohled.

Ve Spojených státech amerických se pozůstalým nabízí možnost nechat **vystřelit popel** zemřelého. Část popela se umístí do kapsle, která je přibližně velká jako rtěnka, a raketou je vystřelena do vesmíru. První takovýto „výstřel“ popela byl uskutečněn v roce 1997.¹⁰⁷ Jak podotkla respondentka Alena, když jsem s ní o tomto způsobu pohřbu mluvila, „*je to tedy v podstatě rozptyl, ale z mnohem vyšší výšky.*“

V zábavně-publicistickém pořadu Extra na TV Prima byla dne 2. května 2006 vysílána reportáž o možnosti **mumifikovat zemřelé**. Tato možnost je nabízena v Německu. Mumifikace probíhá tak, že zemřelého naloží do mumifikačního „láku“ (jehož složení nebylo specifikováno), kde leží několik měsíců, následně je zavázán do obvazů a následně zalit do bronzu. Mumifikace domácího mazlíčka (kočky) stojí 9.000 euro a mumifikace člověka stojí 60.000 euro.

¹⁰⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Space_burial

Švédská ekoložka Wiigh-Masak, která je poradkyní vlády, představila v roce 2000 ekologickou alternativu k pohřbu do země a kremaci. Navrhuje **zemřelé zmrazit** tekutým dusíkem, a po té roztříštit na prach, který obohacuje půdu. Z 80-i kilového člověka vznikne 20 kilogramů „prachu“, do kterého může být následně zasazen strom.¹⁰⁸ O této možnosti psala i Anežka Kašparová v týdeníku pro ženy *Rytmus života* (str. 38), který byl vydán dne 25.června, což podporuje názor, že téma smrti a pohřbívání není natolik tabuizované, jak se domnívají někteří autoři odborné literatury.

4. 4. Truchlení

Po úmrtí blízkého člověka začíná pozůstalým nový život, ve kterém již nebude přítomný jejich milovaný člověk. Musí se naučit žít bez něj. Po úmrtí blízkého člověka následuje (ve většině případů) smuteční období, během něhož pozůstalí truchlí za svého mrtvého. Příbuzní mrtvého podle Gennepa tvoří zvláštní společnost, nacházející se mezi světem mrtvých a živých, ze kterého mohou odejít po různě dlouhé době – podle stupně příbuzenství.¹⁰⁹ Naši předci znali smrt mnohem blíže než my v dnešní době a byli vybaveni stereotypními obraty, kterými mohli vyjadřovat svůj zármutek. Tyto pravidla sice byla svazující, protože jak zdůrazňuje Kubíčková¹¹⁰ a DiGiulio¹¹¹ prožívání smutku je individuální proces, přesto se ale podle Eliase mohli svůj smutek „zvládat“ mnohem lépe než pozůstalí v dnešních dnech. *“Dnešní společnost vybavuje jednotlivce v mnohem menší míře nežli dříve stereotypními obraty a ustálenými způsoby chování, než by mu zvládnutí silného emociálního nároku v těchto situacích usnadnilo.”*¹¹² Podle Přidalové nemají pozůstalí společný základ, kterého by se mohli držet a tato jeho neexistence je jedním ze zdrojů rozpačitosti moderní společnosti nad smrtí. *„Moderní společnosti chybí při snaze vyrovnat se se smrtí závazná (a snad i zavazující) tradice, která poskytuje návod, nejen jak se v jistých situacích chovat, ale také tomuto chování dává smysl.”*¹¹³

Dalo by se říci, že každý si každý člověk musí prožít zármutek sám. Pozůstalému mohou pomoci blízké osoby, které ale též často nevědí jak se mají zachovat, protože se ještě nesetkali se smrtí a ani s pozůstalými. Pro pozůstalé jsou vydávány pomocné psychologické publikace (DiGiulio), hospice, např. hospic Cesta domů (sídlící na Strossmayerově náměstí na Praze 7) pomáhají nejen umírajícím, ale i pozůstalým.

¹⁰⁸ <http://www.newscientist.com/article.ns?id=dn1351>

¹⁰⁹ Van Gennep, A.: Přečhodové rituály. Praha, NLN 1997, str. 137

¹¹⁰ Kubíčková, N.: Zármutek a pomoc pozůstalým. Praha, ISV 2001, str. 36

¹¹¹ Di Giulio, R. a Kranzová, R.: O smrti. Praha, NLN 1997, str. 78

¹¹² Elias, N.: O osamělosti umírajících. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998, str. 24

¹¹³ Přidalová, M.: Proč je moderní smrt tabu?. Sociologický časopis č. 3, roč. 34, září 1998, str. 359

Někteří lidé se můžou uchýlit k alkoholu či drogám. Respondent Gabriel vypověděl, že po smrti snoubenky hazardoval se svým životem: „že jsem prostě začal kašlat na všechno, začal jsem právě hodně pít, žil jsem nezřízeným způsobem, začal jsem úmyslně vyhledávat smrt, pokoušel jsem osud, nebo jak se to dá říct, že jsem si prostě stoupnul na trať a čekal jsem prostě až pojede vlak... s otevřenou flaškou, kouřil jsem a bylo naprosto jedno, jestli ten vlak přijede nebo ne. V ten okamžik jsem prostě nemyslel na nic, myšlenkama jsem byl takovej prázdněj.“

Každý prožívá smutek ze ztráty blízké osoby jinak. Podle Moodyho „každý pozůstalý truchlí různě, ale i stejná osoba truchlí nad každou ztrátou jinak.“¹¹⁴ Podle jeho názoru hraje roli v prožívání truchlení věk milované osoby (ztráta rodičů/prarodičů je přijímána jako plynutí času, ale smrt dítěte či vnuka je přijímána jako těžká rána), věk pozůstalých, historie žalu, celkové zdraví truchlíciho, kulturní vlivy, dynamika rodiny, vztahy, pohlaví, způsob úmrtí, smysl ztráty, osobní historie, osobnost, materialismus, náboženství, spiritualita, společenská a profesionální podpora.¹¹⁵ Tyto okolnosti, které mohou určovat prožívání zármutku ale spíše jen vyjmenoval a doplnil příběhy lidí, u kterých tato okolnost hrála roli, ale již je blíže neupřesnil, popřípadě nevysvětlil co znamenají.

Kubíčková **determinanty zármutku** rozdělila na dvě hlavní skupiny. První jsou determinanty, které se vztahují k zemřelému: věk, příbuzenský vztah s truchlícím, síla vazby a stupeň závislosti a okolnosti úmrtí. Determinanty, které se vztahují k truchlícímu jsou: pohlaví, psychická stabilita, věk, předcházející zkušenosti se smrtí a truchlením, náboženské přesvědčení, sociokulturní a rodinné faktory, sociální podpora a sekundární stresy truchlíciho.¹¹⁶ Každý determinant poměrně podrobně popsala (a občas též doplnila příběhem některých pozůstalých).

Přestože toto období může každý prožívat jinak, DiGiulio i Kubíčková popsali jednotlivá stadia, kterými prochází pozůstalí. Tato stadia u každého pozůstalého mohou trvat různě dlouhou dobu, nemusí následovat v pořadí, v jakém jsou pospány a mohou se i vracet – pozůstalý, který se již vyrovnal se ztrátou blízké osoby může opět její smrt popírat.

DiGiulio s Kranzovou nazvali tato stadia chaos, vyjádření pocitů a pochopení. V prvním stadiu chaosu pozůstalý po zjištění, že jeho blízký již nežije, tuto informaci

¹¹⁴ Moody, R. A. Jr.: Život po ztrátě. Praha, Knižní klub 2005, str. 79

¹¹⁵ Tamtéž, str. 79 - 101

¹¹⁶ Kubíčková, N.: Zármutek a pomoc pozůstalým. Praha, ISV 2001

odmítá, „popření je vlastně dosti zdravá reakce na špatnou zprávu. Dává tělu, myslí a emocím čas, aby zmobilizovaly síly k boji.“¹¹⁷

Druhé stadium nazvali „vyjádření pocitů“, protože v něm pozůstalý vyjadřuje své pocity. DiGiulio upozorňuje, že všechny pocity, které prožívá pozůstalý jsou normální. „vaše pocity prostě jen vyjadřují jak se cítíte.“¹¹⁸ V této fázi se objevuje i tzv. pocit viny pozůstalých – pozůstalí si kladou otázky typu: „proč jsem stále na živu, když on/ona nežije?“ Tento pocit viny je obzvlášť silný u těch, kteří přežili nějakou větší katastrofu. V tomto období pozůstalí zvažují, zda půjdou na pohřeb, který podle DiGiulia „pomáhá zvládnout těžké životní období. S jeho pomocí si uvědomují, že dotyčný člověk skutečně umřel, a proto se o něco lépe vyrovnávají se svým žalem.“¹¹⁹ Tato fáze trvá přibližně jeden rok.

Poslední stadium nazvali „pochopení“. Pozůstalý v tomto stadiu již dokáže myslet na dobré, ale i na špatné vlastnosti mrtvého. „Nepotřebujeme si zesnulého nebo vztah k němu idealizovat.“¹²⁰ Pozůstalý v tomto stadiu si dokáže představit, že bude mít rád i jiné lidi, dokáže se rozloučit s „relikviemi“ po zesnulém a dokáže se vyrovnat s tím, že mohou být šťastní a že jejich štěstí nezávisí na jejich blízkém. Přejít do tohoto stadia podle DiGiulia a Kranzové není možný bez prožití předchozích dvou a ani není automatický - pozůstalý si ho musí vědomě zvolit. „Nemůžete to učinit příliš brzy, neboť by se mohlo stát, že byste plně neprodělali žal a truchlení. Pokud se ale člověk k tomuto vědomému kroku neodhodlá, může celý život prožít ve druhém stadiu.“¹²¹

Kubíčková ve své průkopnické práci věnované pouze truchlení, *Zármutek a pomoc pozůstalým*, též zdůrazňuje, že proces truchlení je vysoce individuální záležitostí, ale lze pozorovat stadia procesu normálního truchlení jako krátké období otřesu (stadium konfuze), období intenzivního zármutku a žalu (stadium exprese) a období rekonvalescence (akceptace).¹²²

Pozůstalí ve stadiu **konfuze** popírají skutečnost ztráty a mohou se chovat neadekvátně situaci. Pokud pozůstalým projevíme soustrast, může to u nich vyvolat rozladění. Kondolence bývá přijímána až v den pohřbu. Pozůstalí se chovají zmateně a nelogicky. Toto stadium může trvat různě dlouhou dobu, u některých pozůstalých končí pohřbem, při kterém uznají realitu, že jejich blízký člověk mrtvý. Většinou nepoužívají

¹¹⁷ Di Giulio, R., Kranzová, R.: O smrti. Praha, NLN 1997, str. 79

¹¹⁸ Tamtéž, str. 82

¹¹⁹ Tamtéž, str. 91

¹²⁰ Tamtéž, str. 103

¹²¹ Tamtéž, str. 103

¹²² Kubíčková, N.: Zármutek a pomoc pozůstalým. Praha, ISV 2001, str. 36

slova jako smrt, zemřel, zesnulý, ale označují realitu neurčitým „to“. Oproti tomu podle DiGiulia se pozůstalí nachází již ve druhém stadiu v době pohřbu.

Ve stadiu **exprese** už dokáží pozůstalí nazvat věci pravým jménem. Truchlící chtějí svůj zármutek s někým sdílet, proto pro ně má velký přínos kondolence, která pro ně znamená sociální podporu. Pokud se ale setkají s negativními reakcemi, může to vést k vyhýbání se sociálním kontaktům, případně až k izolaci truchlících. V tomto stadiu pozůstalí též přehodnocují svůj vztah k zemřelému, k sobě i k jiným lidem. Truchlící mohou zažívat pocity viny, zoufalství, lítosti, hněvu osamění apod. a dávat najevo své emoce. Toto stadium trvá přibližně jeden rok, někdy i déle. Na výročí, které se týkají zemřelého se mohou opět objevovat pocity ztráty. Kubičková i DiGiulio s Kranzovou upozorňují, že zvláště první výročí smrti zemřelého je pro pozůstalé velmi těžké, i když třeba žal v minulých týdnech či měsících polevil, právě při výročí roku po smrti se může vrátit – a s ještě větší intenzitou.

Po těchto stadiích následuje stadium **akceptace**, kdy si truchlící připouštějí skutečnost, že zůstali sami. Postupně si budují svou novou identitu nezávislou na zemřelém, nově si organizují život.

Podle Haškovcové má pozůstalý právo **6 až 8 týdnů** na otevřený žal, kdy by mělo jeho okolí tolerovat jeho smutné nálady i nedostatečné vykonávání jeho povinností.¹²³

Podle Kubičkové, mohou pozůstalí reagovat i abnormálním zármutkem, který je označován i jako patologický zármutek nebo **komplikované truchlení**. Tento zármutek lze rozpoznat podle těchto znaků: pozůstalí nemohou hovořit o zesnulých, aniž by opět intenzivně neprožívali zármutek. Jakákoli, i bezvýznamná odezva vyvolá silnou emociální odezvu. Pozůstalí zanechávají všechny věci tak, jak je zemřelý zanechal. Pozůstalí vykazují stejné symptomy, které se vyskytovaly u zemřelého. Pozůstalí mění radikálně svůj životní styl a obrací se od příbuzných a přátel, nebo rezignují na aktivity, které měly nějaký vztah k osobě zemřelého. Přetrvává u nich stav sklíčenosti a silných pocitů viny. Falešná euforie též může být známkou nezpracovaného zármutku. Pozůstalí imitují zemřelou osobu, i když to vědomě popírají. Též se u nich projevují sebepoškozovací nebo suicidální tendence. Rozvíjejí se u nich fobie, především fobie z nemoci a ze smrti. Vyhýbají se návštěvě účasti na rituálech, které mají souvislost se

¹²³ Haškovcová, H.: Thanatologie. Praha, Galén 2000, str. 91

smrtí.¹²⁴ Diagnostikování komplikovaného zármutku je pro Kubíčkovou indikací pro terapii pozůstalých.¹²⁵

5. PRAŽSKÉ HŘBITOVY

Na území hlavního města Prahy se podle Kovaříka nachází 66 fungujících hřbitovů.¹²⁶ Z toho 29 hřbitovů má ve své správě organizace Správa pražských hřbitovů (dále jen SPH), ostatní hřbitovy (mezi nimiž je i hřbitov na Přední Kopanině) spravují příslušné městské části. Pohřební ústav hl. m. Prahy řídí 2 areály krematorií s urnovými hřbitovy a 1 zatím nefunkční hřbitov (v Praze 10 Strašnicích).

SPH rozděluje hřbitovy na tři, respektive 4 kategorie.

Za **hřbitov I. kategorie** považuje hřbitov, který má stálou obsluhu a úplné zázemí, obsahuje tedy: hrobky, hroby, urnová místa, kolumbária, rozptylovou loučku a obřadní síň. Mezi tyto hřbitovy patří: Malvazinky, Olšany, Vinohrady, Vršovice a Vyšehrad.

Hřbitov II. kategorie je hřbitov se stálou obsluhou, ale s neúplným zázemím. Tyto hřbitovy jsou: Braník, Břevnov, Bubeneč, Ďáblice, Hloubětín, Holešovice, Hostivař, Jinonice, Kobylisy, Kotlářka, Libeň, Liboc, Prosek, Střešovice, U Matěje a Zelená liška.

Jako **hřbitov III. kategorie** jsou označovány hřbitovy bez stálé obsluhy: Bohnice, Hlubočepy, Hrdlořezy, Podolí, Radlice, Ruzyně a Záběhlice.

Hřbitovem IV. kategorie je hřbitov, který již neplní svou funkci, což je případ Malostranského hřbitova.

I hrobová místa, jsou rozdělena podle kategorií na tzv. **hrobová místa 1.skupiny**, což jsou místa u hlavních a u obvodových cest jednotlivých oddělení. **Hrobová místa 2. skupiny** jsou místa u ostatních cest a místa uvnitř oddělení, kde lze zřídit hrobové příslušenství odpovídající typu hrobu a zachovávající pohřbívací plochu, nebo kde je hrobové příslušenství již zřízeno.¹²⁷

Podle mého názoru hrají roli při rozhodování pozůstalých jak naloží s ostatky zemřelého i ekonomické ohledy. K ceně pohřbu se připojují i ceny pronájmu hřbitovních míst. Pozůstalí ekonomickou situaci zvažují především při prvním pronájmu hřbitovního místa a též při prodlužování tohoto nájmu, který je nutné provádět každých 10 let.

¹²⁴ Kubíčková, N.: Zármutek a pomoc pozůstalým. Praha, ISV 2001, str. 163-165

¹²⁵ Tamtéž, str. 165

¹²⁶ Kovařík, P.: Klíč k pražským hřbitovům. Praha, NLN 2001, str. 368

¹²⁷ Převzato z webových stránek SPH www.hrbitovy.cz

Následující uváděné ceny jsou převzaté z internetových stránek Správy pražských hřbitovů, <http://www.hrbitovy.cz/ceny/ceny.htm>, ale jsou zaokrouhlené na celé desetikoruny. Ceny pronájmu jsou platné pro hřbitovy, které má ve své správě SPH. Ceny pronájmu na hřbitovech, které spravují příslušné městské části jsem nezjišťovala, protože předpokládám, že jsou v podobné výši a nepovažuji za relevantní uvádět veškerý ceník.

SPH pronajímá **hřbitovní místa** standardně na 10 let a pronájem hřbitovního místa stojí na těchto 10 let 850 Kč za metr čtvereční. K tomu je účtován **pronájem** hrobkového, hrobového a kolumbárního místa a **služby** spojené s nájmem.

V roce 2007 je cena nájmu **hrobkového místa** o rozloze 3x3 metry (celkem 9m²) 30.780 Kč na hřbitově II. kategorie. Poplatek za nájem hrobového místa standardních rozměrů 3 m² se podle kategorie hřbitova pohybuje od 7.250 Kč do 8.250 Kč za 10 let. Nájem urnového hrobu standardní velikosti 1 m² se pohybuje v rozmezí 3.700 Kč až 4.100 Kč. Nájem za kolumbární schránku k uložení 2 - 4 uren je stanoven na 2.840 Kč až 3.340 Kč.

Pokud se pozůstalý rozhodne nechat zemřelého rozptýlit, zaplatí za toto rozptýlení 1.547 Kč. Podle údajů v ceníku SPH tato služba zahrnuje úpravu zpopelněných ostatků k provedení rozptylu, použití flambonů, rozptyl popela včetně zápisu do knihy rozptylů, vydání potvrzení o jeho provedení, údržbu rozptylové loučky a použití uniformy.

5. 1. Olšanské hřbitovy

Olšanské hřbitovy jsou největším pražským pohřebišťem. Rozkládají se na území městské části Praha 3, v blízkosti zastávek metra A Želivského a Flora. Jsou odděleny tramvajovým pásem, kde je hned naproti vchodům zřízena (v obou směrech jízdy tramvají) tramvajová zastávka, příhodně nazvaná „Mezi hřbitovy“. Podle členění SPH jsou Olšany hřbitovem I. kategorie. Podle údajů SPH mají rozlohu 46,6 ha a nachází se zde 200 kaplových hrobek, 5 593 hrobek, 53 956 hrobů, 13 614 urnových hrobů, 8 473 kolumbárních míst a 2 louky rozptylu. Celkem je na hřbitově v Olšanech pohřbených přibližně 1 200 000 osob.¹²⁸ Autor monografie o pražských hřbitovech Petr Kovařík, ale uvádí jiné údaje. Olšany podle něj mají rozlohu 50, 17 ha a je na nich 25.000 hrobek¹²⁹, což je 5x více než uvádí SPH. Olšany byly podle Kovaříka založeny v roce 1799,¹³⁰

¹²⁸ převzato z www.hrbitovy.cz, internetových stránek vedených Pražskou hřbitovní správou

¹²⁹ Kovařík, P.: Klíč k pražským hřbitovům. Praha, NLN 2001

¹³⁰ Kovařík, P.: Klíč k pražským hřbitovům. Praha, NLN 2001, str. 75

podle autora monografie věnované Olšanským hřbitovům, Jeronýma Lány, byly založeny v roce 1680.¹³¹

Téměř před každým vchodem na hřbitov se nachází alespoň jedno květinářství, ve kterém lze kromě květin zakoupit i svíčky a svícny.

5. 2. Hřbitov Bubeneč

Hřbitov Bubeneč se rozkládá na území městské části Prahy 6 v blízkosti Vítězného náměstí, přibližně 300 metrů od něj se nachází tramvajová zastávka Lotyšská a ve vzdálenosti přibližně 50 metrů je zastávka autobusu. Přímo naproti tomuto hřbitovu je léčebna pro dlouhodobě nemocné pacienty. Podle dělení Správy pražských hřbitovů je hřbitovem II. kategorie, jeho rozloha činí 1,69 ha a nachází se v něm 292 hrobek, 2 110 hrobů a 692 urnových hrobů.¹³² Ale i zde se údaje Správy pražských hřbitovů a Kovaříka rozcházejí. Kovařík uvádí 260 hrobek, 2200 hrobů a 690 urnových hrobů.¹³³ Tyto rozdíly ale mohou být dány časovým rozdílem, kdy byly oba údaje pořízeny. Kovaříkovy údaje pocházejí z roku 1999 a údaje SPH jsou pozdějšího data. Celkově je zde pohřbených 7 582 zemřelých¹³⁴. Podle Kovaříka byl tento hřbitov založen roku 1739.¹³⁵

Před hřbitovem Bubeneč nejsou květinářství, ale na Dušičky a Vánoce jsou před hřbitovem stánky s věnci či svíčkami. Na hřbitov umístila SPH automat na svíčky, kde lze za 20 Kč zakoupit náplň do svícnu, 5 malých hřbitovních svíček se sirkami, nebo hřbitovní svíci s kovovým víčkem.

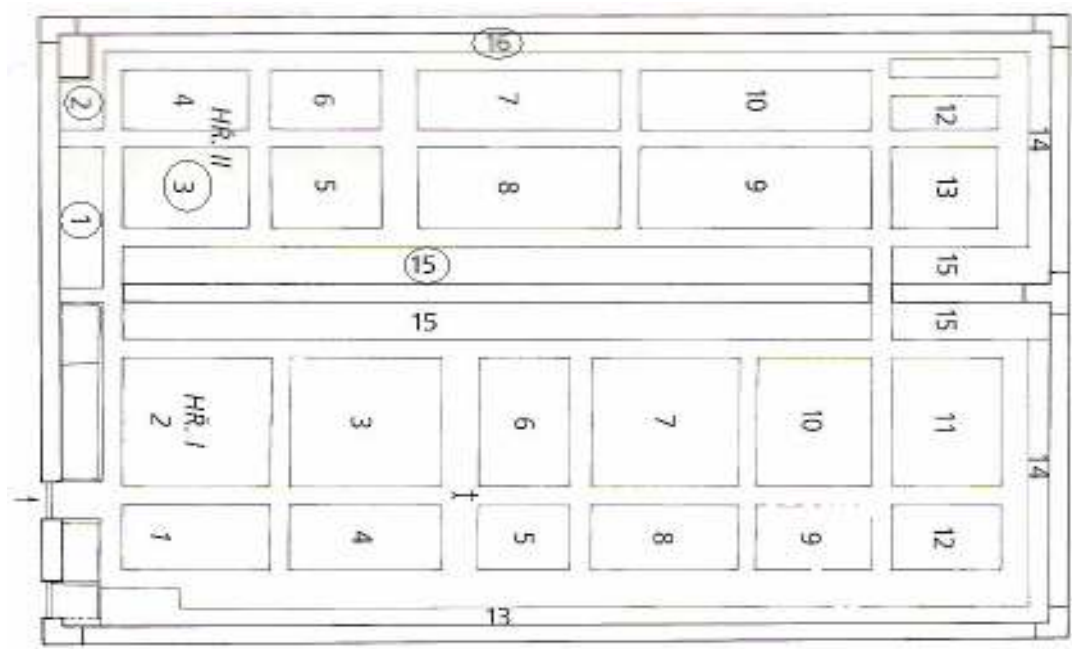
¹³¹ Lány, J.: Olšanské hřbitovy. Brno, Elfa 1991, str. 11

¹³² převzato z internetových stránek vedených Pražskou hřbitovní správou, www.hrbitovy.cz

¹³³ Kovařík, P.: Klíč k pražským hřbitovům. Praha, NLN 2001, str. 155

¹³⁴ převzato z www.hrbitovy.cz, internetových stránek vedených Pražskou hřbitovní správou

¹³⁵ Kovařík, P.: Klíč k pražským hřbitovům. Praha, NLN 2001, str. 147

Zakroužkovaná čísla označují oddělení, na kterých byl proveden výzkum.

5. 3. Hřbitov na Přední Kopanině

Městská část Praha 6 - Přední Kopanina se nachází na severozápadě Prahy, v blízkosti letiště. K Praze byla připojena v roce 1974, nyní má podle údajů městské části 619 obyvatel¹³⁷ a uchovala si vesnický ráz. Hřbitov na Přední Kopanině obklopuje jednu z nejstarších románských rotund, rotundu sv. Maří Magdaleny. Hřbitov je malý, nachází se v něm jen 86 hrobů a 79 kolumbárních míst v odděleném uzavřeném kolumbáriu. Hřbitov má ve své správě městská část Praha 6 a podle členění Správy pražských hřbitovů bych tento hřbitov zařadila do III. kategorie. Převážně tu lze nalézt novější hroby, ale i nejstarší pomník z roku 1898 věnovaný rolníkovi Kozáku.¹³⁸ O tento hrob je dodnes pečováno a rodina Kozákových na Přední Kopanině stále žije. Hned vedle hřbitova je zastávka autobusu „Přední Kopanina“.

¹³⁶ Tamtéž, str. 154

¹³⁷ <http://www.prednikopanina.cz/historie.php>

¹³⁸ Kovařík, P.: Klíč k pražským hřbitovům. Praha, NLN 2001, 160

6. INTERPRETACE VÝZKUMU NA HŘBITOVECH

Jak jsem již psala v metodologické části této práce, rozhovory s vybranými respondenty jsem doplnila terénním výzkumem na pražských hřbitovech. Cílem tohoto terénního výzkumu bylo zjištění, zda (a jak často) pozůstalí hrob svých blízkých navštěvují. Toto jsem zjišťovala podle výzdoby a upravenosti hrobů na vybraných pražských hřbitovech. K tomuto výzkumu jsem zvolila tři rozdílné pražské hřbitovy. Malý hřbitov na Přední Kopanině, středně velký hřbitov II. kategorie v Bubenči a velký hřbitov I. kategorie na Olšanech.

Průzkum probíhal v průběhu týdne od 10. do 17. dubna a celkem jsem navštívila 900 hřbitovních míst. Všechny hřbitovy jsem navštěvovala v dopoledních hodinách, protože jsem předpokládala, že v té době tam bude nejméně návštěvníků. Tato teorie se nepotvrdila, hřbitovy navštěvovalo více lidí, než jsem předpokládala a mimo lidí v důchodovém věku přišli hrob navštívit i lidé v produktivním věku a dvě maminky s kočárkem. Byli překvapení, proč se okolo hrobů prochází slečna se zápisníkem a fotografickým přístrojem, ale až na výjimky se na nic neptali. Na hřbitově Bubenči hlídkovali dva policisté (výzkum jsem prováděla po velikonocích), kteří předpokládali zvýšené množství krádeží věcí (svícny, květiny, ...) na hrobech. Když jsem jim vysvětlila, proč se zastavují u tolika hrobů (a viděli fotografický přístroj), už si mě nevšímalí.

Vycházela jsem z předpokladu, že pokud jsou na hrobech živé květiny, pozůstalí o hrob pravidelně pečují, protože jinak by květiny uvadly. Podle mého předpokladu navštěvují pozůstalí hrob především okolo 2. listopadu, kdy se slaví Památka zesnulých - „Dušičky“, na výročí týkající se mrtvého (narozeniny, úmrtí) a v období vánočních svátků. V těchto obdobích, tedy listopad a prosinec, ale již nerostou živé květiny, zima je obdobím vegetačního klidu, kdy *„kromě kontroly a základních udržovacích prací je skutečným obdobím klidu.“*¹³⁹, a proto nelze určit, zda pozůstalí navštěvují hrob pravidelně či jen příležitostně. Respondenti tento předpoklad nepotvrdili, protože hrob svých blízkých z různých důvodů nenavštěvují vůbec.

Jaro je oproti zimě obdobím výsadby nových rostlin a zvýšené péče o hrobové místo. Období výzkumu proto bylo zvoleno záměrně, právě z důvodu růstu živých květin, podle kterých lze alespoň přibližně určit častost návštěv hrobu. Podle Jandovské, je nutné

¹³⁹ Jandovská, M.: Upravujeme hroby. Praha, Brázda 2002, str. 94

zalévat letničky pravidelně a trvalky a dřeviny hlavně v suchých a větrných dnech.¹⁴⁰ Suché dny panovaly přibližně 14 dní před výzkumem a je tedy možné předpokládat, že bylo nutné věnovat květinám zvýšenou péči - tam kde byly vysazeny.

Velikonoční pondělí připadlo v tomto roce na 9. dubna právě s ohledem na velikonoční svátky jsem zvolila **kategorie označení hrobů**:

1. živé květiny
2. živé květiny a velikonoční ozdoba
3. velikonoční ozdoby
4. umělé květiny
5. vánoční výzdoba
6. nic

Ad 1. - živé květiny: květiny, které rostou přímo v zemi na hrobě, nebo v květináči položeném na mramorové desce nebo rozsypaných kamínkách. Lze předpokládat, že pozůstalí, kteří mají na hrobech svých blízkých živé květiny, tyto hroby častěji navštěvují, protože se o tyto květiny starají. Mezi květinami převažovaly macešky, což je dáno roční dobou, kdy jsem uskutečnila pozorování.

Ad 2. - živé květiny + velikonoční výzdoba: pozůstalí na hrobě byli nejspíše v době Velikonoc a hrob ozdobili velikonočními motivy. Ale protože na hrobě mají i živé květiny, tento hrob navštěvují pravidelně.

Ad 3. - velikonoční ozdoby: na hrobě nebyly živé květiny, jen velikonoční ozdoby, z čehož se dá usuzovat, že pozůstalí na hrob nechodí pravidelně, spíše několikrát za rok při různých příležitostech. Předpokládám, že nejvíce na Dušičky, Vánoce, Velikonoce a výročí, které se týkají zemřelého – narozeniny, úmrtí .

Ad 4. – umělé květiny: za umělé květiny jsem považovala i řezané květiny dané ve váze nebo volně položené na hrobě, protože o tyto květiny se nepředpokládá další péče. Pokud jsou na hrobě umělé květiny, není nutné o něj pravidelně pečovat.

Ad 5. – vánoční výzdoba: výzdoba, která byla na hrob položena v době vánočních svátků v prosinci 2006.

Ad 5. – nic: hrob byl zpustlý, bez výzdoby.

Odlišit živé květiny, o které je projevována stálá péče, od zpustlého hrobu, na kterém je divoce rostoucí vegetace nebylo vždy jednoduché. Na části hrobů rostl brečťan, který tam majitelé nechali růst úmyslně, ale hrob navštěvovali – např. tam byl květináč s

¹⁴⁰ Tamtéž, str. 29

květinou, velikonoční ozdoba, zapálená svíčka, apod. Ale o jiné hroby na kterých též rosti břečťan se majitelé nestarali, protože na něm např. byla polorozpadlá vitrína na urny.

Navštívené hřbitovy jsem zvolila záměrně pro jejich rozdílnou povahu. Olšany jsou největším pražským hřbitovem. Rozkládají se na území městské části Praha 3, v blízkosti zastávek metra A Želivského a Flora. Podle členění Pražské správy hřbitovů jsou hřbitovem I. kategorie.

Druhým vybraným hřbitovem byl středně velký hřbitov Bubeneč, jenž je na území městské části Prahy 6 v blízkosti Vítězného náměstí. Podle dělení SPH je hřbitovem II. kategorie.

Posledním hřbitovem je hřbitov na Přední Kopanině, která leží na severozápadě Prahy, v blízkosti letiště. Hřbitov na Přední Kopanině je malý, nachází se v něm 86 hrobů a 79 kolumbárních míst v odděleném uzavřeném kolumbáriu. Hřbitov má ve své správě městská část Praha 6 a podle členění Správy pražských hřbitovů bych tento hřbitov zařadila do III. kategorie.

Všeobecně lze říci, že pozůstalí, jejichž zemřelí jsou pochováni na Olšanech nebo na Bubenci, cestují na hrob spíše delší dobu než pozůstalí, kteří mají pochovanou blízkou osobu na Přední Kopanině, protože zde žijí převážně starousedlíci, jejichž předci jsou pochováni právě na obecním hřbitově. Pozůstalí, kteří navštěvují na hrob svých blízkých na Přední Kopanině, ve většině případů nemusí jít déle jak 20 minut, protože hřbitov se nachází ve středu obce a je vedle něj autobusová zastávka.¹⁴¹ Tímto lze vysvětlit, proč jsou na hřbitově na Přední Kopanině živé květiny na 67 hrobech z celkového počtu 86 hrobů, což je 78% hrobů s květinovou výzdobou. Celkově jsou živé květiny jen na 41% hrobů.

Pozůstalí mohou mít samozřejmě zemřelé blízké i v jiných krajích. Např. respondentka Alena, jejíž zemřelá babička byla pochována na Moravě, zdůvodňuje malou četnost návštěv hrobu její babičky právě velkou vzdáleností hrobu od Prahy.

Uvědomuji si, že pouze z upravenosti hrobu nelze určit četnost návštěv, protože Správa pražských hřbitovů, ale i specializované firmy nabízejí za poplatek péči o hrobové místo. Firma Úklid hrobu se za roční poplatek 250 Kč či 450 Kč stará o hrob – její pracovníci 1x, nebo 2x, (podle zaplacené služby) do měsíce chodí na hrob, zapalují

¹⁴¹ Dopravní podnik, a.s. má pravidlo, že docházková vzdálenost (čas, který zabere cesta k zastávce MHD) má být maximálně 5 minut, v odlehlejších částech Prahy 10 minut. V obci se nachází ještě jedna autobusová zastávka, proto jsem počítala s 20-i minutami.

svíčky, mění olej v lampách, vytrhávají plevel a odklízí sníh či spadané listí a tuto svou činnost i fotograficky dokumentují a fotografie posílají pozůstalým.¹⁴² Správa pražských hřbitovů nabízí možnost zaplatit si celoroční údržbu hrobu s pravidelnou zálivkou květin za 1.000 Kč. K tomu lze přiojednat jarní výsadbu macešek za 168 až 275 korun (podle počtu vysazovaných macešek – 16 až 26) či letní výsadbu begónií za 277 až 364 korun (16 až 26 begónií) a různé další služby, např. příkrývku hrobu chvojím, zapálení svíček na Vánoce atd., které mají přesně stanovené ceny.¹⁴³ Není tedy možné s určitostí říci, že o hrob pečují sami pozůstalí, či si na tuto činnost najali specializovanou firmu.

Martin Heřmanský prováděl výzkum „domácích oltáříčků“, ze kterého vyplývá, že těmto „domácím oltáříčkům“ může být připisován větší význam než hrobu. Pokud tedy není o hrob pečováno, nemusí to nutně znamenat, že pozůstalí na pochované blízké přestali myslet, protože si někteří pozůstalí mohou zřizovat právě tyto soukromé domácí „oltářičky“, ale i přesto hrob občas navštěvují.¹⁴⁴

Vycházela jsem z předpokladu, že o hroby zemřelých, kteří zemřeli v posledních letech, bude více pečováno. Tato hypotéza se potvrdila. Průměrným rokem, kdy zemřeli lidé, na jejichž hrobech byly květiny (nebo květiny s velikonoční výzdobou) jsou 1991 a 1990 a rok úmrtí, kde na hrobech není žádná výzdoba je 1982. Ale i mezi hroby, na nichž nebyla žádná výzdoba byly ve dvou případech roky 2005 a na čtyřech hrobech rok 2006. Bohužel ale ne na všech náhrobcích byly psány roky úmrtí, především u rodinných hrobek a hrobů, kde bylo vytesáno pouze jméno rodiny, která je zde pochovávána bez dalších údajů, takže nebylo možné určit přesný rok, kdy byli pochováni lidé, kteří mají na hrobě květiny nebo je jejich hrob bez výzdoby. Roky posledního úmrtí jsem sice zaznamenala tam, kde to bylo možné, ale protože tato data nejsou zaznamenána u všech hrobů, je nutné tyto výsledky přijímat s opatrností.

Celkem jsem navštívila 900 hrobů. Z výzkumu na hřbitovech vyplynulo, že živé květiny s velikonoční výzdobou jsou na 132 hrobech, což je 15% zkoumaných hrobů. Živé květiny (mezi nimiž převažovaly macešky) byly na 231 hrobech (26%). Živé květiny lze tedy najít celkem na 363 hrobech a lze říci, že 41% pozůstalých navštěvuje hrob pravidelně, aby se postarali o květinovou výzdobu. Velikonoční výzdoba bez živých květin byla na 26 hrobech, což představuje 3%. Umělé květiny byly na 90 hrobech, což je

¹⁴² www.uklid-hrobu.cz

¹⁴³ www.hrbitovy.cz/ceny/ceny.htm

¹⁴⁴ Heřmanský, M.: „Domácí oltářičky“, *Lidé města*, XII, 2003, s. 121 -144

10% ze všech navštívených hrobů. Vánoční výzdoba byla na 121 hrobech (13%). Pozůstalí tedy navštěvují hrob při různých příležitostech (vánoce, velikonoce, výročí) ve 237-i případech (26% zkoumaných hrobů). Žádnou výzdobu jsem našla na 300 hrobech a lze z toho usuzovat, že 33% pozůstalých na hrob zemřelého vůbec nechodí.

7. ANALÝZA ROZHovorŮ

Rozhovory s respondenty jsem uskutečnila v době od 30. ledna do 28. února. Mluvila jsem se dvěma muži a čtyřmi ženami. Účast na výzkumu na podzim 2006 přislíbili ještě dva muži, ale když jsem je opakovaně kontaktovala v lednu 2007 a žádala o rozhovor, tak mi jeden sdělil, že si nahrávání rozhovoru rozmyslel a druhý že nechce jítřit staré rány.

Kontaktování narátorů bylo v mém případě poměrně jednoduché, protože jsou všichni z mého blízkého (narátoři David, Gabriel, Romana a Tereza) i širšího okolí (narátorky Alena a Eva). Narátory jsem kontaktovala a požádala o rozhovor již před Vánoci, ale až po nich se vyřešil problém s nedostatkem záznamového zařízení a rozhovory byly z tohoto důvodu uskutečňovány až v lednu a únoru 2007.

Respondenti Pavel a Alena si pro uskutečnění rozhovoru zvolili kavárnu, kterou rádi navštěvují, Eva dala přednost školní kantýně, David zvolil svůj oblíbený rockový klub (ve kterém je ale odpoledne poměrně ticho) a Tereza a Romana si zvolily možnost uskutečnit rozhovor doma. Jen odhaduji, že to mohlo být i z důvodu, že se obě nově přestěhovaly do vlastního bytu. Narátoři se ve vybraných prostředích cítili bezpečně, což se odrazilo na spontaneitě jejich vyprávění, kdy bez problémů odpovídali na všechny otázky.

Všichni respondenti s rozhovorem souhlasili bez problémů, nahrávání nikomu nevadilo. Odkládání rozhovoru pramenilo z nedostatku záznamového zařízení (před Vánoci 2006), nebo z nedostatku času narátora. Všem narátorům jsem se samozřejmě časově přizpůsobovala. Protože mě respondenti znají, tak již před dotazováním, zda jsou ochotní hovořit se mnou o smrti, věděli, že píše bakalářskou práci zaměřenou právě na toto téma, takže již předem znali téma rozhovoru, ale neprozradila jsem jim přesné otázky, aby si předem nemohla připravit odpovědi.

Všechny rozhovory jsem koncipovala do tří tematických okruhů: všeobecné otázky o smrti, které mají narátora připravit na téma, které je stěžejní, ale podle mého

názoru nejtěžší na vyprávění. Dalším okruhem byly otázky o pohřebních rituálech. Zajímalo mě, jak je narátor prožívá a jaké rituály preferuje. Posledním tematickým okruhem byly otázky o úmrtí blízkého člověka, které narátora nějakým způsobem ovlivnilo. Ne u všech rozhovorů jsem striktně dodržovala toto pořadí, protože když se respondent rozpovídal o pohřbu blízké osoby, nechtěla jsem ho násilně přerušovat a k nezodpovězeným otázkám jsem se vrátila až následně.

Pouze v jednom rozhovoru jsem položila takzvaně „otevírací“ otázku týkající se dětství, která by měla navazovat vztah důvěry,¹⁴⁵ ale respondent Gabriel věděl, že mě tohle nezajímá, protože znal téma rozhovoru, tak odpověděl jen krátce a z jeho dikce bylo znát, že „mi to nevěří“. Takže tyto otázky jsem ostatním respondentům raději nepokládala, ale před zapnutím diktafonu jsem si s nimi povídala o různých tématech, podle toho, se kterým narátorem jsem hovořila.

Žádný z respondentů se nebránil nahrávání na diktafon, tři z respondentů jsou na nahrávání zvyklí, Alena ze svého zaměstnání, kde je nahrávána pravidelně (a podle těchto nahrávek i následně finančně hodnocena) a Gabriel s Davidem jsou muzikanti.

7. 1. Průběh realizací jednotlivých rozhovorů

Rozhovor s Gabrielem.

Rozhovor byl vedený dne 30. ledna 2007 a trval 46 minut. Gabrielovi v roce 1994 zemřela při automobilové nehodě snoubenka.

Vzhledem k tomu, že je Gabriel můj dlouholetý kamarád, o jeho současné situaci toho vím poměrně dost. Přesto mě v průběhu rozhovoru překvapil svou otevřeností, s jakou mluvil o daném tématu. O smrti a pohřbívání mluvil otevřeně, bez zábran, ale když jsem se ptala, jak by chtěl umřít, tak mi to nejprve nechtěl říct, protože se trochu styděl, ale nakonec odpověděl, že by chtěl umřít v objetí ženy, ale moc nechtěl přiznat, že by to mělo být při sexu.

Gabriela jsem o rozhovor požádala při jeho koncertu a poměrně nadšeně souhlasil. Vzhledem k tomu, že hraje divadlo a je zpěvák, tak proti zaznamenávání neměl žádné námítky.

Gabriel si za místo konání rozhovoru vybral internetovou kavárnu, kam chodí poměrně často a je zvyklý na její prostředí. Byl ochotný hovořit se mnou i u mě doma,

¹⁴⁵ Vaněk, M. a kol.: Orální historie: metodické a „technické postupy“. Olomouc, Univerzita Palackého 2003, str. 25

což jsem ale zavrhla, protože Gabriel je poměrně dost silný kuřák a naše domácnost je ale silně nekuřácká, takže by musel chodit kouřit na balkon, což by podle mého názoru rušilo kontinuitu vyprávění neustálým odbíháním na „cigárko“ a taky by byl nervózní, že si při povídání nemůže zapálit.

Rozhovor probíhal skoro celý bez přerušení, jen ke konci, kdy jsme hovořili, podle mého soudu, o nejcitlivějším tématu, tedy smrti milované slečny, přišel Gabrielův známý. Měl s ním domluvenou schůzku, ale přišel o něco dřív. Gabriel mu jen řekl, ať chvíli počká, známý si tedy šel sednout na bar, nesnažil se přisednout k nám. I přes toto vyrušení Gabriel navázal celkem bez problémů a pokračoval dál, ale bylo znát, že poněkud zrychlil ve vyprávění.

Gabriel je zaměstnaný v pohostinství a v Praze žije od roku 2000.

Rozhovor s Davidem.

Rozhovor s Davidem byl vedený dne 7. února 2007 a trval 33 minut. Davidovi zemřel spolužák z fakulty v červnu 2005, když spáchal sebevraždu.

David je můj dlouholetý kamarád, takže ani jeho nebyl problém kontaktovat a požádat o rozhovor. Souhlasil bez problémů. O smrti a pohřebních rituálech mluvil bez problémů, ale když hovořil o smrti spolužáka, který spáchal sebevraždu, bylo znát, že mu je toto téma nepříjemné.

David si za místo nahrávání rozhovoru zvolil rockový klub Hells Bells v blízkosti metra B - Anděl, který je odpoledne poměrně tichý a tak nebyl problém s nahráváním. Jako muzikant je zvyklý na nahrávání, možná i proto mu diktafon vůbec nevadil.

Rozhovor probíhal bez přerušení, číšníci občas nakoukli k našemu stolu, ale nejspíše si všimli diktafonu, tak se na nic neptali.

David je student ČVUT a v Praze žije od narození.

Rozhovor s Romanou.

Rozhovor s Romanou byl vedený dne 15. února 2007 a trval 24 minut. Romaně zemřela v roce 2000 babička po nemoci.

Romana je má kamarádka a jsem s ní v pravidelném kontaktu, takže o jejím životě mám hodně informací. S rozhovorem souhlasila bez problémů.

Sešly jsme se u ní doma, kde shodou okolností měla na hlídání svou neteř. Tu v době rozhovoru měl na starosti přítel Romany a rozhovor jsme uskutečnily na balkoně, abychom nebyly rušeny. Ale přesto bylo znát, že občas poslouchá, co se doma děje.

Rozhovor jsme musely dvakrát přerušit, protože se diktafon z neznámých příčin sám zastavil. Naštěstí jsem ho občas pozorovala, takže jsem to zjistila téměř okamžitě a vrátily jsme se k předchozí otázce, ale i přesto bylo znát, že jí to vadilo. Jen z důvodu našeho kamarádství pokračovala v rozhovoru a neopomněla připomenout, že kdyby se mi to stalo s někým, koho tak dobře neznám, už by nejspíš nechtěl pokračovat v rozhovoru.

Romana je zaměstnaná v bance a v Praze žije od narození.

Rozhovor s Terezou.

Rozhovor s Terezou byl vedený dne 10. února 2007 a trval 35 minut. Tereze zemřela babička v roce 2004.

Tereza je má velice dobrá kamarádka, takže jí docela dobře znám. Požádat jí o rozhovor nebyl žádný problém a i ona bez problémů s nahráváním souhlasila.

Tereza si vybrala možnost uskutečnit nahrávání u ní doma, protože rozhovor spojila s ukázkou svého nového bytu.

Při rozhovoru jsme byly jednou přerušeny, když domů přišel její přítel. Když jsme ho požádaly, aby na chvíli odešel (do vedlejší místnosti), neprotestoval. Ale i přesto Tereza po té trochu zrychlila ve vyprávění.

Tereza je studentka soukromé vysoké školy Jana Ámose Komenského a v Praze žije od narození.

Rozhovor s Alenou.

Rozhovor s Alenou byl vedený dne 19. února 2007 a trval 26 minut. Aleně zemřela v srpnu 2006 babička po dlouhé nemoci.

S Alenou jsem se seznámila o prázdninách 2006, kdy jsme spolu pracovali, takže v kontaktu jsem s ní byla převážně v pracovní době a o jejím životě nemám mnoho informací. Když jsme si povídali o mém studiu, říkala, že jí umřela před měsícem babička. Po tomto sdělení jsem jí požádala o rozhovor. Nejprve chtěla odpovídat mailem, ale nakonec bez problémů souhlasila i s rozhovorem.

Sešly jsme se v kavárně na Andělu, kterou samozřejmě vybrala Alena. Navštěvuje jí poměrně často a je zvyklá na její prostředí. Věděla již předem, že bude nahrávána, tak jí zvolila i s ohledem na to, že je poměrně tichá kavárna.

Vzhledem k tomu, že z bývalé práce je zvyklá na diktafon a nahrávání mluvy, tak proti zaznamenávání neměla žádné námítky. Podle mého názoru se v její mluvě odrazila naučenost spisovného vyjadřování, pokud je nahrávána (v bývalém zaměstnání byla

hodnocena – i finančně – podle nahrávaných rozhovorů). Alena v rozhovoru měla svou obvyklou dikci a občas „sklouzla“ do poučování.

Rozhovor probíhal bez přerušování, servírky si všimly, že dávám na stolek diktafon, tak se jen občas podívaly zda něco nepotřebujeme, ale již se neptaly.

Respondentka Alena je zaměstnaná u telekomunikační společnosti a v Praze žije od roku 2001.

Rozhovor s Evou.

Rozhovor s Evou byl vedený dne 22. února 2007 a trval 15 minut. Evě zemřela v roce 1999 babička.

S Evou jsem se seznámila na jednom školním kurzu a když jsme si povídaly o tématech našich prací, říkala, že jí umřela před několika lety babička. Hned jsem jí požádala o rozhovor a Eva souhlasila.

Sešly jsme se ve školní kantýně, kde bylo prázdno, když jsme si před rozhovorem nezávazně povídaly, ale během rozhovoru přišlo několik studentů, kteří dělali docela velký hluk, takže jsme musely mluvit dost nahlas, ale nebylo poznat, že by to Evě moc vadilo, protože jednoslovně odpovídala i před tím, než musela mluvit hlasitěji.

Eva je studentka FHS a v Praze žije od roku 1995.

7. 2. Pohled na smrt v představách respondentů

Podle Možného¹⁴⁶ i dalších demografů se lidský věk stále prodlužuje. Do konce 18. století lidé umírali okolo třicátého, pětaticátého roku života.¹⁴⁷ Dnes je průměrný věk života v Anglii 73 let u mužů a 78,5 u žen.¹⁴⁸ Toto číslo je podobné i v České republice, podle Možného¹⁴⁹ je to 74 let u žen a u mužů o něco méně. Tohoto věku se též chtějí dožít všichni respondenti. Všichni respondenti se ho chtějí dožít v psychické i fyzické kondici, úměrné věku. Nechtějí být odkázáni na pomoc jiných. Skutečnost, že se lidský věk prodloužil za posledních 300 let na dvojnásobek může hrát roli ve víře v neomezené možnosti medicíny, která může smrt neustále oddalovat.

¹⁴⁶ Možný, I.: Moderní rodina (mýty a skutečnost). Brno, Blok 1990

¹⁴⁷ Tamtéž, str. 32

¹⁴⁸ Jupp, P.C., Walter, T.: The healthy society: 1918 – 1998. In: Jupp, P.C., Gittings, C. (eds.): Death in England: An Illustrated history. Rutgers University Press, 2000, p.259

¹⁴⁹ Možný, I.: Moderní rodina (mýty a skutečnost). Brno, Blok 1990, str. 32

Podle Přidalové vidí mladý Američan do 21-i let v televizi 13.000 až 18. 000 úmrtí, ale to že je smrt vyobrazena pro zábavu snižuje její vážnost.¹⁵⁰ Podle Eliase jsou v dnešních dnech umírající odsouváni do nemocnic a dnešní člověk se téměř nesetká s umírajícím, ani mrtvým člověkem¹⁵¹. Přesto se respondenti poprvé setkali se smrtí někoho blízkého (většinou prarodiče) v dětském věku, v období 6 až 11 let, kdy jim zemřeli prarodiče.

Ale jen jeden z respondentů, Gabriel, viděl mrtvého člověka „na živo“, tedy ne v již zmiňované televizi. Bylo to jen díky tomu, že byl za kamarádem na patologii, ale od mrtvého těla si držel odstup a nedotknul se ho. *„Hlavně ten smrad toho desinfekčního prostředku, kterej tam voni používaj, takovej ten mrtvolnej zápach, mě prostě ani nedrtilo to, že vidim mrtvýho člověka, ale spíš ty věci okolo ... Takže stál jsem s odstupem od toho pitvacího stolu.“* Oproti tomu ve středověku měli příbuzní povinnost zatlačit zemřelému oči, zavřít ústa a ženy (většinou) mrtvého omývaly.¹⁵²

Řada autorů, jako např. Haškovcová *„Velmi rychle jsme přijali názor, že se smrt nehodí do našeho života.“*¹⁵³ Nebo Harrison, *„Naši předkové ... vnímali smrt jako součást celkové zkušenosti lidské existence. My smrt vnímáme jako selhání.“*¹⁵⁴ zastává názor, že lidé považují smrt za selhání, především selhání lékařů. Z rozhovorů ale vyplynulo, že respondenti nechtějí být nesmrtelní. Respondent Gabriel se úplně vyděsil, že by měl být nesmrtelný: *„No, chraň bůh teda. Protože každěj má svůj čas vyměřenej záměrně, protože při představě, že by někdo měl bejt nesmrtelnej, tak je to děsná představa.“*

Na otázku *„Bojíš se smrti?“* jen jedna z respondentek, Tereza, odpověděla, že se jí bojí, protože *„jsem ještě mladá na smrt a protože bych tu po sobě nechala spousty lidí, kteří by byli smutní“*. Respondenti se spíše než smrti bojí umírání, kterého se jako jediná nebojí Eva. Obecně by se dalo říct, že se respondenti nebojí smrti, ale právě procesu, který jí předchází – umírání. Alena a David se bojí bolestivého umírání a Gabriel a Tereza se bojí smrtelného úrazu. Všichni respondenti si přejí zemřít klidnou smrtí, nejlépe ve spánku. Jen respondent Gabriel by chtěl zemřít při sexu s krásnou ženou, což se nejprve styděl přiznat.

Dnešní společnost nabízí spoustu možností, v „co“ může člověk věřit, pokud se tedy rozhodne vůbec v něco věřit. Haškovcová zastává názor, že víra v posmrtný život je

¹⁵⁰ Přidalová, M.: Proč je moderní smrt tabu?. Sociologický časopis č. 3, roč. 34, září 1998, str.352

¹⁵¹ Elias, N.: O osamělosti umírajících. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998

¹⁵² Ohler, N.: Umírání a smrt ve středověku. Jinočany, HaH 2001, str. 95

¹⁵³ Haškovcová, H.: Thanatologie. Praha, Galén 2000, str. 21

¹⁵⁴ Harisson, T.: Druhá strana smrti. Praha, Návrat domů 2003, str. 21

jedním z obraných mechanismů, které člověk má, protože si nedovede představit, že by neexistoval.¹⁵⁵ Jen dva z respondentů (Eva a David) nevěří v žádnou posmrtnou existenci. Gabriel věří, že naše energie žije dál v našich blízkých, Alena na převtělování, Romana na reinkarnaci – „*pokud člověk nezvládne to, co mu bylo přeurčeno, vrátí se na Zemi.*“

Za vytěšňování smrti z našich myšlenek se dá považovat skutečnost, že se polovina respondentů vyhýbá čtení nekrologů v novinách. Nekrology čtou respondenti Alena, Pavel a Tereza. Alena si ho přečte, až když nemá v novinách co číst jiného: „*bud' proto, že už není nic jiného, co bych četla a nemám po ruce jiné noviny, nebo mě to nějakým způsobem mě to upoutá, třeba graficky, většinou je to barevně jinak zvýrazněno než ty ostatní články. Tak si to přečtu.*“ Pavel si ho přečte, jen pokud se týká známé osoby. Což ale znamená, že nejprve musí alespoň přečíst jméno zemřelého a zajímá se o to, kdo zemřel.

Vyvěšeného parte si nevšímá jen respondentka Eva. Pro respondenta Gabriela je to sice „*divný způsob oznámení úmrtí,*“ protože by podle jeho názoru mělo být úmrtí oznamováno v kruhu rodiny, ale pokud jde se svou matkou v rodném městě, tak společně parte zkoumají. Respondentka Alena si ho všímá především kvůli mottu. Podle mého názoru, pokud by byla smrt natolik tabuizována, jak tvrdí někteří odborníci, nevycházely by nekrology v denním tisku, ani by nebyla vyvěšována parte.

7. 4. Představy o pohřbu

Všichni respondenti chtějí být zpopelněni a rozptýleni. Jen narátorka Eva chce být uložena do rodinné hrobky a zpopelněna chce být jen kvůli nedostatku místa v této hrobce. „*Abych se vešla. Je to drsný, ale je to tak.*“ Všichni ostatní respondenti chtějí být rozptýleni. Důvody, které je vedou k rozhodnutí nechat se zpopelnit, jsou různé. Alenu odrazuje představa rozkládající se tělesné schránky, Gabriel se inspiroval Tantrou a chce aby jeho tělo prošlo ohněm a pozůstatky byly z části vsypány do moře, z části pohřbeny a z části rozprášeny. Tereza si zvolila „*rozprášení proto, aby mě měl každý v paměti podle svého a nemusel kvůli vzpomínce na mě chodit nedobrovolně na ponurý hřbitov.*“ A David z důvodu, že „*nehodlá okupovat nějaké místo.*“

Všichni nárátoři s výjimkou Evy nepovažují pohřeb za zbytečnou záležitost. Respondent Gabriel, který je citově hodně vázán na svou rodinu to vyjádřil slovy: „*Tak asi jako narození dítěte, tak asi i pohřeb je prostě součástí života té rodiny a mělo by se k*

¹⁵⁵ Haškovcová, H.: Thanatologie. Praha, Galén 2000, str. 78

tomu i náležitě přistupovat. Jako většina manželů oslavuje příchod na svět svého potomka tím, že se někde spráská s kamarádama v hospodě a oslaví to v práci a oslaví to rodina, tak si myslím, že i pohřeb by měl právě mít svoji náležitou pietu, že by to mělo bejt se všim všudy.“

Respondentce Aleně přijdou současné pohřby depresivní. *„No, mě přijdou ty pohřby jak se tady nosí hodně depresivní, takové nezapamatovatelné, neoriginální, ač to bude znít divně, že má být pohřeb originální. Určitě bych chtěla mít jiný pohřeb, než jaké se tady nosí. Chtěla bych aby tam hráli jinou hudbu, nějakou veselou hudbu.“* Respondentka Tereza by chtěla mít pohřeb veselý, aby byl oslavou jejího života. *„Spousty barev, oslavu dovršeného života a žádné davové slzení“*

Pět respondentů mluvilo se svými blízkými (manžel, bratr, ...) jak chtějí být pohřbeni nárátoři. Eva nechce se svými rodiči probírat, jak chce být pohřbená, protože nepředpokládá, že by jí měli pohřbívat oni. Ale mluvila s nimi o jejich pohřbu. Čtyři respondenti mluvili s rodiči o jejich pohřbu, vědí tedy jak chtějí být pohřbení. Z toho vyplývá, že všichni respondenti s někým o pohřbu mluvili – ať o svém nebo o pohřbu někoho blízkého. Podle mého názoru to nepotvrzuje tabuizaci smrti, protože respondenti se svými blízkými o smrti mluví, když rozebírají způsob pohřbu.

Z respondentů jen Gabriel zařizoval pohřeb. Což může být dáno věkem, protože je mezi respondenty nejstarší. Ale podílel se jen na činnostech, které se týkaly záležitostí „okolo“ pohřbu. *„No, já jsem asi zhruba zařizoval tři pohřby. Byl jsem spoluúčastníkem. Já jsem byl ten zařizovatel takovejch těch ostatních věcí, jako zařídit trachtaci, aby byli všichni lidi na svejch místech, aby bylo dostatek odvozu, aby babička nezůstala osamocená v poli. Takže prostě tak, aby ten pohřeb opravdu proběh prostě bez nějakých malérů.“*

7. 4. Smrt blízké osoby

Respondentům umřel blízký člověk v období od roku 1994, kdy se Gabrielovi zabila snoubenka při automobilové nehodě do srpna 2006, kdy respondentce Aleně zemřela babička po dlouhodobé nemoci.

Blízké osoby, které zemřely respondentkám Aleně, Evě, Romaně a Tereze byly babičky, které zemřely na vleklou chorobu nebo na sešlost věkem. Gabrielovi zemřela snoubenka při dopravní nehodě Davidovi spolužák, který spáchal sebevraždu. Reakce se respondentů se liší podle toho, kdo zemřel, což je poměrně přijímaný fakt. Podle

Moodyho hraje roli v truchlení několik faktorů, a to věk milované osoby, věk pozůstalých, historie žalu (kolik ztrát a jakých jsme již zažili), zdraví, kulturní vlivy, dynamika rodiny, vztahy, pohlaví, způsob smrti, smysl ztráty, osobní historie, osobnost, materialismus, náboženství, spiritualita, společenská podpora a profesionální podpora.¹⁵⁶ Z tohoto výčtu by se dalo říci, že každý člověk musí prožít smrt blízké osoby úplně jinak než ostatní. Což považují za samozřejmé DiGiulio i Kubíčková. Ale i přesto se shodují na fázích žalu, které jsem popisovala v kapitole o pohřebních rituálech.

Přestože Maiello tvrdí, že pozůstalí nedávají na pohřbech najevo své emoce¹⁵⁷ a především mužům není dovoleno brečet na pohřbu, všichni respondenti uvedli, že pozůstalí brečeli a emoce najevo dávali. Ale čtyři respondenti vypověděli, že sami emoce nedávali najevo. Nebo mi o tomto lhali, protože Alena uvedla, že není důvod skrývat slzy, sama emoce najevo ale nedávala, ale vyjádřila se, že „o to větší byl vnitřní smutek.“ Tereza, která vypověděla, že emoce najevo dávala se vyjádřila, že „to strhne každého.“

Ani jeden z respondentů nedrží veřejně smutek a v podstatě ho podle svých slov ani nadrželi, což může podle Kubíčkové vést i ke komplikovanému truchlení.¹⁵⁸

Je možné, že i z důvodu, že sami chtějí být rozptýleni, respondenti nechodí na hrob blízkých osob. Respondenti Gabriel, Tereza, Romana, Alena a David uvedli, že hrob vůbec nenavštěvují a Eva uvedla, že hrob navštíví přibližně 2x ročně. Rozhovory jsem uskutečňovala s mladší střední generací, což může být dalším důvodem, proč respondenti uváděli, že hroby zemřelých nenavštěvují pravidelně. Jak jsem byla upozorněna mou vedoucí práce, péče o hroby převážně náleží nejstarší generaci, do které respondenti nepatří. Výzkum provedený přímo na pražských hřbitovech ale ukázal, že jen na 33% hrobů není žádná výzdoba a tedy jen 33% pozůstalých nenavštěvuje hrob zemřelého. Přitom ještě před 100 lety byly hřbitovy místem setkání živých lidí. Podle historičky Pat Jallandové byly ve viktoriánském období v Anglii hřbitovy místem setkání živých, „*ke vzpomínání a meditaci, které jim pomáhalo navodit pocit blízkosti k zesnulému a zvěčnit tak jejich vzpomínku.*“¹⁵⁹

I když respondenti hrob nenavštěvují, na zemřelé nezapomněli. Důvody, proč respondenti hrob nenavštěvují jsou rozdílné. David, Romana a Tereza nevědí, kde se nachází hrob. Ale i kdyby to Tereza a Romana věděly, tak by ho nenavštěvovaly, protože

¹⁵⁶ Moody, R. A. Jr.: Život po ztrátě. Praha, Knižní klub 2005, str. 79 - 101

¹⁵⁷ Maiello, G.: Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni. - In: Český lid, roč. 92, č. 1, s. 35-47

¹⁵⁸ Kubíčková, N.: Zármutek a pomoc pozůstalým. Praha, ISV 2001, str. 27

¹⁵⁹ Jalland, P.: Characteristics of the Victorian way of death, In: 25. Jupp, P.C., Gittings, C. (eds.): Death in England: An Illustrated history. Rutgers University Press, 2000, p. 247

nemají rády hřbitovy a na zemřelou babičku raději vzpomínají na jiných místech. David se rodiny svého kamaráda nechce zeptat, kde je jeho kamarád uložen, aby nejitřil jejich rány. Tímto ostychem se projevuje všeobecně přijímaná tabuizace smrti. Alena ve vesnici na Moravě, kde je pohřbena její babička nebyla od jejího pohřbu a Gabriel se hrob zemřelé snoubenky bojí navštívit: *„Taky jsem kolikrát třeba nad tím přemýšlel, že to je nějaká ta moje zbabělost, že vim, kdybych tam stál, na tý posypový loučce, tak by se mi to všechno jak bumerang vracelo zpátky, včetně těch vzpomínek, včetně těch bolavejch vzpomínek a asi bych prostě měl takovej zžíravěj pocit. Ten fakt [že zemřela], je prostě neměnej, že prostě ten člověk už tu se mnou prostě není, ale kolikrát si to nechci připustit.“*

Odmítání navštěvovat hrob je též možným projevem komplikovaného truchlení, kdy se pozůstalí ještě nevyrovnali se ztrátou milované osoby a i po letech od smrti této blízké osoby nejsou schopní dojít k hrobu a uvědomit si definitivní ztrátu této osoby.¹⁶⁰

I když respondenti hrob zemřelé osoby nenavštěvují, na zemřelé často vzpomínají. Alena když myslí na dětství, na staré lidi, na život na vesnici, Gabriel podvědomě skoro každý den protože *„natolik mě ovlivnila že věci co dnes dělám či říkám jako by mluvily skrze ni“*, Eva když vidí strýce (babiččina syna), Tereza každý den a David *„když je mi ouvej, když jedu vlakem tím místem, když si na něj vzpomenu“*. A Romana např. při rozkvétání květiny, kterou vlastnila její babička.

Závěr

Všichni respondenti se chtějí dožít alespoň věku 70 let. Extrémním případem je Tereza, která se chce dožít 115-i let. Tohoto věku se chtějí dožít zdraví, nechtějí být odkázáni na pomoc jiných. Zemřít chtějí přirozenou smrtí, nejraději ve spánku. Extrémním případem je tu Gabriel, který by chtěl zemřít při sexu s krásnou ženou.

Respondenti se se smrtí poprvé setkali v dětském věku, v období 6-i až 12-i let, kdy jim zemřeli prarodiče. Za vytěšňování smrti se dá považovat skutečnost, že jen polovina respondentů čte nekrology v novinách, které mohou připomínat vlastní smrtelnost. Přesto ale pokud je na známém místě vyvěšeno parte, přečtou si ho všichni respondenti.

¹⁶⁰ Kubíčková, N.: Zármutek a pomoc pozůstalým. Praha, ISV 2001, str. 165

Všichni respondenti se někdy zúčastnili pohřbu. Někteří respondenti (Alena a Gabriel) i více pohřbů. Všichni chtějí být pohřbeni žehem a většina rozptýlena. Na hrob zemřelé blízké osoby chodí jen Eva - 2x do roka.

Respondenti se rozhovoru o pohřbu, ať vlastním, nebo blízké osoby nevyhýbají, všichni mluvili se svými blízkými buď o svém, nebo jejich pohřbu.

8. ZÁVĚR

V této práci jsem chtěla přispět k osvětlení pohledu mladší střední generace na smrt a pohřební rituály. K tomuto jsem použila především kvalitativní metody rozhovorů s respondenty.

Při vyhledávání relevantní literatury jsem se setkala přibližně s 90-i odbornými publikacemi, které se zabývají smrtí či pohřbem. A ve většině z nich autoři (Elias, Ariés, Ohler,...) zastávali názor, že je smrt tabuizována. I z tohoto důvodu jsem chtěla zjistit, zda mladší střední generace reprezentovaná vybranými respondenty mluví o smrti se svými blízkými. Z rozhovorů vyplynulo, že všichni dotazovaní mluvili o tom, jak chtějí být pohřbeni oni nebo jejich blízcí. Což nepodporuje tabuizaci tohoto tématu.

Přikláním se k názoru Přidalové,¹⁶¹ že smrt není ani tak tabuizovaná, jako neznámá, protože se s ní lidé v dnešní společnosti nesetkávají tak často jako naši předci a tak nevědí, jak s ní zacházet, protože je pro nás něčím neznámým. Ale je jen nás, jestli se o toto neznámé budeme zajímat, nebo se budeme snažit smrt odsunovat co nejvíce za našich životů.

Uvědomuji si, že jsem v této práci ke zjištění představ respondentů používala kvalitativní metodu interview, jejíž výsledky je problematické a mnohdy nemožné vztáhnout na celou populaci.¹⁶²

Z rozhovorů vyplynulo, že se respondenti smrti nebojí a se chtějí dožít alespoň 70-i let. Extrémním případem je Tereza, která se chce dožít 115-i let. Tohoto věku se všichni chtějí dožít zdraví, nechtějí být odkázáni na pomoc jiných. Spíše se bojí umírání, pokud by mělo být dlouhé a bolestné nebo při smrtelné nehodě. Zemřít chtějí přirozenou smrtí, nejraději ve spánku. Extrémním případem je tu Pavel, který by chtěl zemřít při sexu s krásnou ženou.

¹⁶¹ Přidalová, M.: Proč je moderní smrt tabu?. Sociologický časopis č. 3, roč. 34, září 1998, str. 347-361

¹⁶² Disman, M.: Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha Karolinum, 2002, s. 112

Za vytěšňování smrti se dá považovat skutečnost, že jen polovina respondentů čte nekrology v novinách, které mohou připomínat vlastní smrtelnost. Přesto pokud je někde, většinou v místě, kde respondenti bydlí nebo mají někoho známého, vyvěšeno parte tak si ho všichni přečtou.

Všichni respondenti se ve svém životě zúčastnili pohřbu. Alena a Pavel i více pohřbů. Všichni chtějí být pohřbeni žehem a rozptýleni. Tereza a Alena si přejí, aby pozůstalí přišli ve veselých barvách, hrála hudba, kterou mají rády (popová a rocková). Chtějí pohřeb, který by byl oslavou života. Romana si přeje, aby se sešli její blízcí, kteří ji mají rádi a společně na ní vzpomínali.

Respondenti ale z nejrůznějších důvodů hrob zemřelé blízké osoby nenavštěvují, což může být dáno i tím, že sami chtějí být rozptýleni. Ale na zemřelou osobu vzpomínají. Gabriel na zemřelou snoubenku myslí skoro denně, ostatní při různých příležitostech, např. na výročí, které se této osoby týkají, nebo když jsou na místech, na kterých byli se zemřelou osobou. Při výzkumu na pražských hřbitovech jsem žádnou výzdobu našla jen na 33% navštívených hrobů, což znamená, že 77% Pražanů hroby svých zemřelých navštěvuje alespoň na nějaké svátky (Dušičky, Vánoce, Velikonoce). Z toho jsou na 41% hrobů živé květiny, což znamená, že pozůstalí navštěvují hroby svých zemřelých pravidelně a pečují o ně.

Podle benediktinského mnicha Anslema Grüna¹⁶³ nemůžeme o smrti říct nic s konečnou platností. Dovolím si s ním nesouhlasit, protože jednu věc o smrti víme naprosto všichni: je naší jistotou.

¹⁶³ Grün, A.: Smrt v životě člověka. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 1997, str. 20

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:

1. **Ariès, P.:** Dějiny smrti, II. díl. Praha, Argo 2000
2. **Aries, P.:** The Hour of Our Death. New York, Vintage Books 1981
3. **Corvisier, A.:** Tance smrti. Praha, Volvox globator 2002
4. **Davies, D.:** Stručné dějiny smrti. Praha, Volvox globator 2007
5. **Disman, M.:** Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha, Karolinum 1993
6. **Di Giulio, R., Kranzová, R.:** O smrti. Praha, NLN 1997
7. **Elias, N.:** O osamělosti umírajících. Praha, Nakladatelství Franze Kafky 1998
8. **Grün, A.:** Smrt v životě člověka. Kostelní Vydří, Karmelitánské nakladatelství 1997
9. **Harisson, T.:** Druhá strana smrti. Praha, Návrat domů 2003
10. **Haškovcová, H.:** Rub života - líc smrti. Praha, Orbis 1975
11. **Haškovcová, H.:** Thanatologie. Praha, Galén 2000
12. **Heřmanský, M.:** „Domáci oltářičky“, Lidé města, XII, 2003, s. 121 - 144
13. **Hendl, J.:** Kvalitativní výzkum. Praha, Portál 2005
14. **Horáková, Š.:** Bezmocná kniha. Praha, Český spisovatel 1997
15. **Jandovská, M.:** Upravujeme hroby. Praha, Brázda 2002
16. **Jöckle, C.:** Memento mori. Praha, Knižní klub 2000
17. **Jupp, P.C., Gittings, C. (eds.):** Death in England: An Illustrated history. Rutgers University Press, 2000
18. **Kovařík, P.:** Klíč k pražským hřbitovům. Praha, NLN 2001
19. **Kubíčková, N.:** Zármutek a pomoc pozůstalým. Praha, ISV 2001
20. **Kübler-Ross, E.:** Odpovědi na otázky o smrti a umírání. Praha, Tvorba 1995
21. **Lány, J.:** Olšanské hřbitovy. Brno, Elfa 1991
22. **Lorenzová, H.:** Fenomén smrti v české kultuře 19. století. Praha, KLP 2001
23. **Lutovský, M.:** Hroby předků. Praha, Academia 1996
24. **Maiello, G.:** Současné pohřební rituály v českých zemích na příkladu krematorií v Praze-Strašnicích, Zlíně a Plzni. - In: Český lid, roč. 92, č. 1, s. 35-47.
25. **Moody, R. A. Jr.:** Život po ztrátě. Praha, Knižní klub 2005
26. **Motyčka, S.:** Czech republic, in: **Davies, D. J.– Mates, L. H. (eds.):** Encyclopedia of Cremation. Aldershot, Ashgate 2005
27. **Možný, I.:** Moderní rodina (mýty a skutečnost). Brno, Blok 1990
28. **Murphy, R., F.:** Úvod do kulturní a sociální antropologie. Praha, Slon 2001

29. **Navrátilová, A.:** Narození a smrt v české lidové kultuře. Praha, Vyšehrad 2004
30. **Ohler, N.:** Umírání a smrt ve středověku. Jinočany, HaH 2001
31. **Porterfieldová, K.M.:** Jak se vyrovnat s následky traumatu. Praha, NLN 1998
32. **Přidalová, M.:** Proč je moderní smrt tabu?. Sociologický časopis č. 3, roč. 34, září 1998, str. 347-361
33. **Sígl, M.:** Co víme o smrti? Praha, Epoque 2006
34. **Steindl, R.:** Kontinuita života. Vztah života a smrti. Praha, Mladá Fronta 1987
35. **Šonský, D.:** Úprava hrobů. Praha, Grada 2002
36. **Unger, J.:** Pohřební ritus 1. až 20. století. Brno, Nauma 2006
37. **Vaněk, M. a kol.:** Orální historie: metodické a „technické postupy“. Olomouc, Univerzita Palackého 2003
38. **Van Genep, A.:** Přejímové rituály. Praha, NLN 1997
39. Zákon 256/2001 o pohřbívání

Internetové odkazy

www.cestadomu.cz
www.dlouhacesta.cz
www.eternity.cz
www.hrbitovy.cz
www.newscientist.com/article.ns?id=dn1351
www.pohreb.cz
www.pohrebnictvi.cz
www.uklid-hrobu.cz
www.umirani.cz

PŘÍLOHY

SEZNAM POLOŽENÝCH OTÁZEK:

O smrti:

1. Bojíš se smrti?
2. Proč?
3. Bojíš se umírání?
4. Kolika let se chceš dožít?
5. Víš, jak chceš umřít?
6. Myslíš, že lidé budou někdy nesmrtelní?
7. Chtěl/a bys být nesmrtelný/á?
8. Věříš v posmrtný život?
9. Kdy ses poprvé setkal se smrtí?
10. Myslíš, že tě to ovlivnilo?
11. Jak?
12. Viděl jsi někdy mrtvého člověka?
13. Jak ti při tom bylo?
14. Čteš nekrology v novinách?
15. Pokud je někde vyvěšené parte, přečteš si ho?
16. Přejde ti to jako vhodná forma oznámení úmrtí?
17. Pokud ne, co bys navrhoval?
18. Jak jsi reagoval, když ses dozvěděl, že Svoboda spáchal sebevraždu?
19. Zajímáš se o jeho pohřeb? Čteš o něm články v novinách?

O pohřbu:

20. Byl/a jsi někdy na pohřbu?
21. Jak si představuješ náležitý pohřeb?
22. Víš, že existují webové stránky, kde se můžeš podívat na pohřeb on-line?
23. Přejde ti vhodné koukat se na pohřeb v přímém přenosu? Proč?
24. Jak si představuješ náležitý pohřeb?
25. Máš představu, jak chceš být pohřben?
26. Proč sis zvolil právě tento způsob?
27. Vědí o tom tvoji blízcí?
28. Pokud ano, jaká byla jejich reakce, když jsi jim to řekl/a? Proč jsi jim to neřekl/a?
29. Víš, jak chtějí být pohřbeni tvoji rodiče? Ptal ses jich, nebo ti to řekli sami? Jak si myslíš, že chtějí být pohřbení?
30. Splníš jim toto přání?
31. Proč?
32. Zařizoval jsi, nebo pomáhal jsi zařizovat pohřeb?
33. Chápeš pohřeb jako zbytečnou záležitost?
34. Víš o nějakých zvláštních či nových způsobech pohřbů?
35. Pokud ano, co na ně říkáš? Chtěla by ses jimi nechat inspirovat?
36. Máš vybranou rakev / urnu, do které chceš být pohřben?

O smrti blízké osoby:

37. Kdo blízky ti umřel?
38. Kdy to bylo?
39. Víš proč zemřel?
40. Byl jsi mu na pohřbu?
41. Proč?
42. Jak se chovali pozůstalí?
43. Dávali najevo své emoce?
44. A ty?
45. Jak probíhal?
46. Kolik přišlo lidí? Jen blízcí, nebo i kamarádi? Znal jsi je?
47. Byla hostina?
48. Byl nějaký řečník?
49. Víš, jak si přál být pohřben?
50. Bylo jeho přání splněno?
51. Chodíš mu na hrob? Nebo na vaše oblíbená místa?
52. Proč?
53. Kdy sis definitivně uvědomil, že už tu není?
54. Co bys dal za to, aby se vrátil?
55. Držíš smutek?
56. Jak?
57. Zapaluješ za něj svíčku?
58. Kdy?
59. Kdybys měl chvíli s ním, co by jsi mu řekl?
60. Jak často na něj / na ní myslíš? Povídáš si s ní/m?
61. Ptáš se ho / jí, co by asi říkal/a na nějaké tvoje rozhodnutí?

Přehled respondentů

kdo	*	Vzdě- láání	zaměstnání	V Praze	stav	děti	kdo zemřel	kdy	jak
David	82	SŠ	student VŠ	od *	svobodný	0	spolužák	2005	sebevražda
Gabriel	73	SŠ	barman	od 2000	svobodný	2	snoubenka	1991	Dopravní nehoda
Romana	72	SŠ	programátor	od *	vdaná	1	babička	2000	stáří
Tereza	84	SŠ	student VŠ	od *	svobodná	0	babička	2004	stáří
Eva	82	SŠ	student VŠ	od 1995	svobodná	0	babička	1999	rakovina
Alena	79	SŠ	komunikace	od 2001	rozvedená	0	babička	2006	rakovina

obrazová příloha

Ekologická papírová rakev firmy Komes

Hrob na Bubenci s květinovou výzdobou

Detail náhrobku na hřbitově v Bubenči

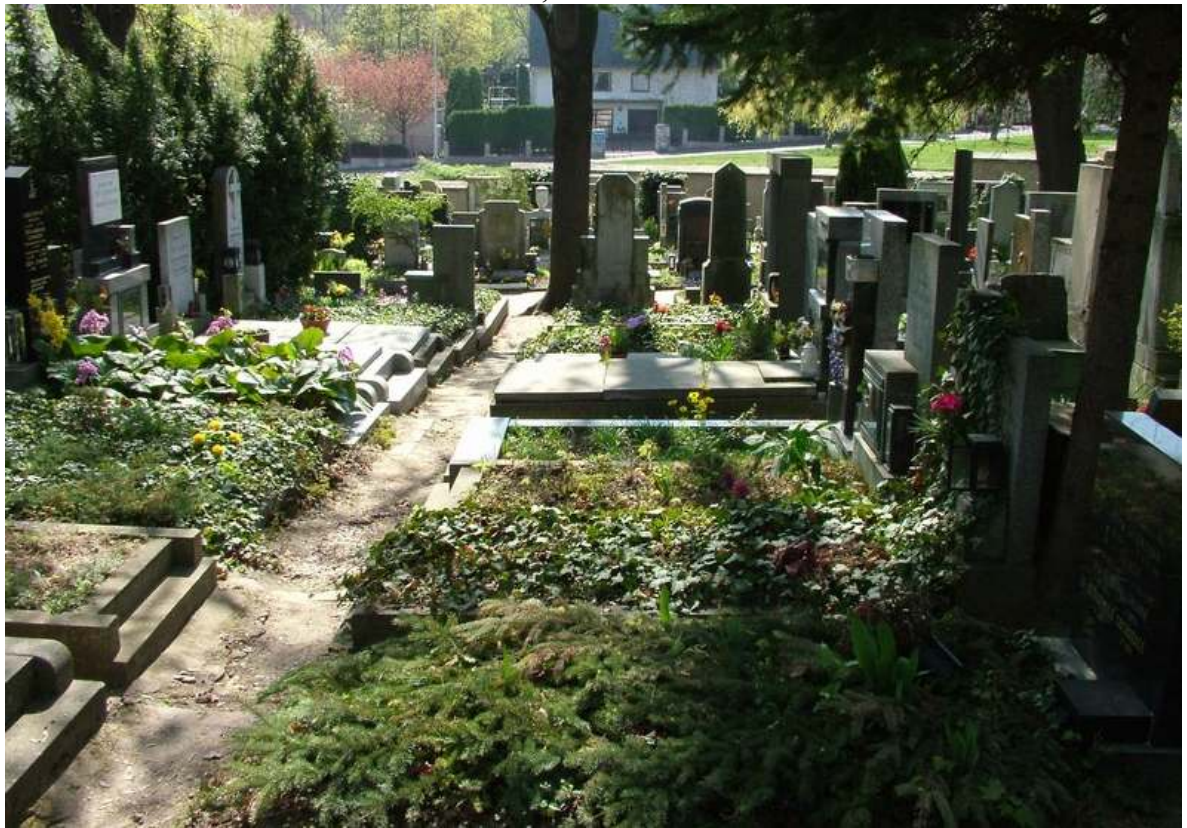
Hrob s živými květinami a velikonoční výzdobou na Přední Kopanině

Hrob na Přední Kopanině, na kterém není žádná výzdoba

Část hřbitova II., oddělení 3 v Bubenči

Detail hrobky na hřbitově II., oddělení 15 v Bubenči s oznámením o nezaplacení nájmu hrobkového místa

Rozptylová loučka v Praze – Motole

Rozptylová loučka v Praze – Strašnice

Loučka vsypu v Praze – Motole

Malá obřadní síň v Praze – Strašnicích

